

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»**

Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти

Кондратов Владислав Сергійович

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ У
ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Галузь знань: 23 *Соціальна робота*
Спеціальність: 231 *Соціальна
робота*

Магістерська робота допущена до
захисту
рішенням кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
протокол № __ від “__” _____ 2023 р.
Завідувач кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
_____ “__” _____ 2023 р.
(підпис)

Науковий керівник:
к.псих.н., доцент кафедри
Заїка В.М.

Реєстраційний № _____ (дата) _____ (ППП)

Результати перевірки _____ (до захисту) _____ (ППП) _____ (дата)
(на доопрацювання)

Результати захисту: _____
(оцінка)

Голова ЕК _____ (підпис) _____ (ППП)

Члени ЕК _____ (підпис) _____ (ППП)

_____ (підпис) _____ (ППП)

_____ (підпис) _____ (ППП)

_____ (підпис) _____ (ППП)

Відповідальний секретар ЕК _____ (підпис) _____ (ППП)

ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ
«УКРАЇНА»

Освітньо-кваліфікаційний рівень: *магістр*

Галузь знань: 23 *Соціальна робота*

Спеціальність: 231 *Соціальна робота*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
соціальної роботи та
спеціальної освіти

_____ (підпис)

« ____ » _____ 202_ року

**З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ**

Кондратов Владислав Сергійович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Соціально-педагогічна профілактика булінгу у шкільному середовищі

керівник роботи к.псих.н., доцент кафедри Заїка В.М.

затверджені наказом по інституту від “ ____ ” _____ 202_ року № ____

2. Строк подання здобувачем освіти роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Виконавці
1.	Забезпечення здобувачів освіти методичними рекомендаціями по виконанню роботи	На початку навчання	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
2.	Вивчення напрямків дослідження	За графіком	Здобувач освіти
3.	Складання плану роботи та підготовки індивідуального завдання роботи	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
4.	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження	За графіком	Здобувач освіти
5.	Підготовка наукових тез з теми, що досліджувалась	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
6.	Розробка діагностичного інструментарію та проведення констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
7.	Узагальнення результатів констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
8.	Проведення формуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
9.	Узагальнення результатів формуючого експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів	За графіком	Здобувач освіти
10.	Подання на кафедру закінченої роботи, включаючи електронну версію (з метою перевірки її на плагіат)	До передзахисту	Наук. керівник Здобувач освіти
11.	Підготовка письмового відзиву на роботу	До передзахисту	Наук. керівник
12.	Проведення попереднього захисту робіт	За графіком	Комісія
13.	Прийняття рішення про допуск роботи до захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
14.	Зовнішнє рецензування	До передзахисту	Наук. керівник
15.	Направлення робіт з рецензією до екзаменаційної комісії (ЕК) для захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
16.	Захист роботи	За графіком	Комісія

Здобувач освіти _____
(підпис)

Кондратов В.С. _____
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

Заїка В.М. _____
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	9
1.1. Профілактика булінгу в шкільному середовищі як соціально- педагогічна проблема.....	9
1.2. Аналіз підходів до підліткового булінгу у зарубіжній і вітчизняній психологічній науці	18
1.3. Психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків.....	23
1.4. Нормативно-правові основи та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі	34
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	46
2.1. Обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	46
2.2. Реалізація програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	51
2.3. Аналіз ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	57
Висновки до розділу 2	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність вивчення полягає у тому, що в сучасному світі проблема булінгу широко поширена у навчальних закладах і має негативний вплив на самовираження особистості. Ця проблема часто замовчується та уникається у обговореннях, що ускладнює її вирішення та може призвести до загострення та зростання масштабів насильства. Особливо небезпечно це явище серед підлітків, оскільки цей період може визначати майбутнє саморозвитку особистості. Деякі підлітки можуть здійснювати самовираження за рахунок менших та вразливих своїх ровесників, що може мати серйозні наслідки для їхнього життя.

Науковий внесок у теорію протидії булінгу зробили видатні зарубіжні вчені, такі як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, Д. Томпсон. Українські науковці, такі як Є. Волков, С. Кривцова, А. Орлов, А. Малішевська, В. Хмелько та інші, розглядали феномен шкільного булінгу. Поняття «шкільне середовище» досліджували А. Куракін та Л. Новікова. Психологічні особливості підліткового віку вивчали В. Гончаров, Д. Ельконін та А. Краківський. Поняття «профілактика» розглядала А. Капська, а «соціальну профілактику» досліджувала О. Безпалько.

Об'єкт вивчення — явище булінгу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження — програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та практична перевірка ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Завдання дослідження:

Розкриття питання профілактики булінгу в загальноосвітніх навчальних закладах як соціально-педагогічну проблему.

Вивчення психосоціальних особливостей профілактики булінгу серед підлітків.

Аналіз нормативно-правової бази та досвіду соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Розробка та оцінка ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Методи дослідження.

Теоретичні: Використання загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) для оцінки наукової літератури, публікацій з досвідом профілактики, статистичних даних та соціологічних досліджень.

Використання контент-аналізу для оцінки нормативно-правової бази.

Використання програмування для створення програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в школах.

Види методів дослідження:

Теоретичні:

- загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) під час аналізу наукової літератури, опублікованого досвіду профілактики, статистичних даних та результатів соціологічних досліджень;
- контент аналіз використовуватиметься під час аналізу нормативно- правової бази;
- програмування для створення програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Емпіричні методи включають опитування, бесіду, аналіз документів та спостереження.

Апробація результатів дослідження. Отримані результати дослідження були викладені в збірнику матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку освіти: теорія, практика, інновації», що проходила 22 грудня 2023 року, стаття «Психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків».

База дослідження. Конотопська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 70 та 3 додатки. Робота містить 7 рисунків. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Профілактика булінгу в шкільному середовищі як соціально-педагогічна проблема

Актуальність проблеми соціально-педагогічної профілактики булінгу у шкільному середовищі обумовлена наступними факторами.

Збільшення випадків булінгу. За останні роки спостерігається тенденція до збільшення випадків психологічного та фізичного насильства серед учнів у школах.

Важливість психосоціального розвитку підлітків. Стабільне психосоціальне становище учнів є ключовим чинником успішності навчання та формування особистості. Булінг може серйозно вплинути на цей аспект.

Негативні наслідки для жертв та агресорів. Булінг має важливі наслідки для психічного та емоційного стану жертв та агресорів, що може вплинути на їхнє майбутнє.

Сприяння безпеці та комфорту в школах. Здорова атмосфера в навчальних закладах є важливою для успішного навчання та розвитку учнів, тому необхідно активно займатися проблемою булінгу.

Розширення медіатизації інформації. Зараз проблеми шкільного булінгу стають предметом широкої громадської уваги через засоби масової інформації та соціальні мережі.

Нормативно-правові аспекти. Закладення ефективної системи соціально-педагогічної профілактики булінгу відповідає вимогам законодавства та створює безпечне середовище для учнів.

Необхідність інтеграції освіти та психосоціального супроводу. Для повноцінного розвитку учнів важливо забезпечити інтеграцію освіти та психосоціальної підтримки, зокрема через ефективні програми профілактики

булінгу.

Отже, розв'язання проблеми булінгу в школах через соціально-педагогічну профілактику має велике значення для створення безпечного та підтримуючого середовища для навчання та розвитку учнів.

Профілактика булінгу в шкільному середовищі представляє собою складну соціально-педагогічну проблему, яка вимагає уваги та системного підходу для ефективного вирішення. Основні аспекти цієї проблеми можна визначити наступним чином.

Психологічний вплив на учнів. Булінг може суттєво впливати на психологічний стан дітей та підлітків, що переживають це явище. Негативні емоції, стрес, та психічні травми можуть суттєво вплинути на їхній подальший розвиток та навчання.

Формування соціального клімату. Булінг може стати причиною формування негативного соціального клімату в школі, що негативно впливає на взаємовідносини між учнями, а також на загальний моральний дух учбового закладу.

Виклик негативних моделей поведінки. Наявність булінгу може сприяти виникненню та поширенню негативних моделей поведінки серед учнів, що може мати далекосяжні наслідки в подальшому житті.

Порушення процесу навчання. Булінг може призводити до порушення нормального процесу навчання через стрес та невпевненість учнів, які стають об'єктами цього явища.

Відповідальність школи та педагогів. Профілактика булінгу ставить перед школою та педагогами завдання створити безпечне та підтримуюче середовище для всіх учнів, а також вчить визнавати та ефективно втручатися в ситуації конфліктів.

Отже, профілактика булінгу в шкільному середовищі визнається серйозною соціально-педагогічною проблемою, що вимагає комплексних заходів та співпраці всіх сторін, щоб створити сприятливі умови для розвитку та навчання кожного учня.

Школа – це місце, де діти зазвичай проводять більшу частину свого часу.

Саме в цей період вони найчастіше стикаються з агресивною поведінкою однолітків, оскільки вона формує їхній характер і навички міжособистісного спілкування, а також впливає на те, як вони сприймають себе в суспільстві. Як наслідок, будь-який ЗЗСО повинен приділяти першочергову увагу створенню середовища, сприятливого для соціального зростання учнів, а також запобіганню негативним проявам поведінки, таким як булінг серед підлітків. Цей обов'язок покладається як на соціокультурні, так і на педагогічні функції цих закладів.

Школа функціонує в межах соціальної екосистеми, відомої як «шкільне середовище», яку досліджували такі вчені, як А. Куракін та Л. Новікова, і яка взаємодіє з нею різними способами. Провідні психологи Л. Виготський, Д.Ельконін, В. Давидов, С. Шацький досліджували, як середовище впливає на формування особистості. С. Шацький заглибився в цю концепцію і розділив її на дві категорії – внутрішнє і зовнішнє середовище школи; перше включає в себе моральне виховання, яке формується за допомогою педагогічного простору, засобів для гри під керівництвом педагогів та інших вимог, тоді як друге включає в себе співпрацю сім'ї та учнів за межами навчальної програми та неформальні контакти за межами приміщення школи. Дійсно, сприятлива атмосфера в навчальному закладі може допомогти учням краще зрозуміти людство, підвищити їхню компетентність або самовираження, а також сприяти загальному зростанню, необхідному для життя в суспільстві, без затримок!

Поширеність насильства в школах сьогодні викликає значне занепокоєння. Ю.В. Лисюк [29] визначає його як навмисну дію, що завдає шкоди іншим – фізичної, психологічної або шляхом пошкодження майна. Погоджуючись з тим, що це визначення добре відображає соціальні аспекти насильства, Всесвітня організація охорони здоров'я подає набагато повніший опис, визначаючи насильство «як будь-яку дію із застосуванням фізичної сили, що має на меті завдати шкоди іншій особі», а серед його наслідків – психологічні травми та порушення розвитку. Він розрізняє різні види насильницької поведінки, такі як кібербулінг, сексуальне або економічне насильство, а також вербальну та фізичну агресію, які можуть відбуватися як

окремо, так і в поєднанні. Оскільки ми зосереджуємося на шкільному середовищі, ми розглянемо форми психологічного насильства ближче...

Психологічне насильство завдає шкоди психіці дитини через словесні образи, погрози, переслідування та залякування. Воно навмисно викликає емоційну нестабільність у жертви. [29] Крім того, психологічне насильство має циклічний характер, який починається з акту агресії, за яким слідує примирення, потім заспокоєння, а потім ескалація до зростання напруженості та більш жорстких форм насильницької поведінки. Цей цикл може швидко повторюватися, що з часом призводить до посилення актів жорстокості.

У 1980-1990-х роках такі дослідники, як І. Аріас, Ж. Гарбаріно та К.Пейп, розглядали психологічне насильство як складову фізичного та сексуального насильства. Згодом цю тему досліджували Є. Волков разом з А.Орловим, А.Малішевською, В. Хмелько та Н. Хмелько. Якщо Волков описував медіа-самоствердження за чужий рахунок, Орлов говорив про погрози, приниження, образи та критику. Хоча ці визначення дещо відрізняються одне від одного, вчені одностайно дійшли висновку, що психологічне насильство навмисно спричиняє негативні наслідки для особистості людини в різних сферах, тому наша думка повністю збігається з їхньою.

Булінг – найпоширеніший вид психологічного насильства в шкільному середовищі. Термін «булінг» вперше з'явився в британській журналістиці, а в 1990-х роках його почали вживати психологи та педагоги. Це словосполучення означає агресивні дії, спрямовані від однієї особи до іншої з наміром принизити або завдати фізичної шкоди; воно слугує засобом демонстрації сили. Згодом такі дослідники, як Д. Ольвеус, Е. Роланд та П. Хайнеманн почали заглиблюватися у вивчення природи булінгу в скандинавських школах, а їхні колеги Д. Лейн, Е. Мунте та Д. Таттум чітко підкреслили його поширеність в освітніх системах Великої Британії. На думку норвезького дослідника Д.Ольвеус, «булінг – це ситуація в шкільному колективі, в якій певний учень неодноразово протягом певного часу стає об'єктом цькування через негативні дії, вчинені одним або кількома учнями», це визначення в достатній мірі відображає наше бачення того, що являє собою булінг-поведінка.

Посилаючись на статтю 1 Закону України «Про освіту», можна зазначити, що булінг (цькування) – діяння або бездіяльність, пов'язані з психологічним, фізичним, економічним або сексуальним насильством, що вчиняються учасниками освітнього процесу стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, або бездіяльність учасників освітнього процесу. Крім того, такі дії можуть також мати місце у разі вчинення зазначеними малолітніми/неповнолітніми особами щодо інших учасників освітнього процесу за допомогою електронних засобів, що завдають шкоди їхньому психічному та/або фізичному здоров'ю [15].

За визначенням С. В. Кривцової, булінг – це коли одні діти застосовують агресію проти інших і виникає дисбаланс влади між агресором і жертвою, що призводить до повторення агресивної поведінки. Дві основні ознаки булінгу – нерівність влади та повторюваність. С.В. Кривцова також виділяє три види булінгу: фізичний (напр., штовхання, ляпаси), психологічний (словесні образи, образливі жести або дії), який може включати залякування через погрози завдати шкоди жертві або її близьким; ізоляцію (однолітками, однокласниками, виключення з занять); вимагання – вимагання, відбирання грошей, майна тощо; пошкодження, саботаж особистих речей, наприклад, навмисне їх приховування, псування; кібербулінг – використання цифрових технологій, таких як мобільні телефони/Інтернет, з метою приниження, включаючи відредаговані фото/погрози без ідентифікації.

Як бачимо, універсального визначення булінгу не існує. Однак науковці сходяться на думці, що це – тривала практика навмисної жорстокості, яку одна дитина або група дітей застосовує до іншої дитини або кількох дітей.

Варто зазначити, що булінг у школах може відбуватися не лише між учнями, а й між вчителями та їхніми учнями. Іноді спілкування вчителя з учнем може бути некоректним, що викликає у нього почуття приниження та збентеження, тим самим порушуючи право учня на повагу до його гідності. Виявити такі випадки булінгу часто буває складно, оскільки він може проявлятися у вигляді авторитарного стилю управління, який використовується при взаємодії з дітьми, що може сприйматися ними інакше, ніж з точки зору

дорослих.

Обмеження їхніх прав можна розглядати як форму обмеження, але воно не відповідає критеріям булінгу. Крім того, учні можуть проявляти переслідувальну поведінку по відношенню до вчителів, що також можна вважати прикладом булінгу.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про освіту» [15], булінг (цькування) можна ідентифікувати за характерними ознаками.

Характерною ознакою є повторюваність та систематичність дій.

Є три потенційні сторони: кривдник (булер), жертва (той, кого цькують) та будь-які присутні спостерігачі.

Результатом дій або бездіяльності кривдника є заподіяння психічної та фізичної шкоди, приниження, страх, тривога. Це також підпорядкування жертви інтересам кривдника з одночасною соціальною ізоляцією.

Першим, хто дослідив причини шкільного булінгу, був Д. Ольвеус, вчений з Норвегії. Він виділив кілька факторів, які сприяють цьому явищу: бажання взяти на себе роль лідера в класі; наявність різноманітних думок, переконань, субкультур та відсутність толерантності до них; віктимізація та агресія; наявність когнітивних та фізичних порушень; заздрість; відсутність змістовного дозвілля тощо.

Д. Ольвеус також окреслив наступну рольову конфігурацію булінгу:

- 1) учень, який є об'єктом булінгу;
- 2) учні, які беруть участь у булінгу та сприяють йому, беручи на себе лідерські ролі «булерів» або агресорів;
- 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до булінгу, беруть активну участь, але самі не ініціюють і не очолюють його;
- 4) пасивні спостерігачі – учні, які відкрито підтримують дії булера сміхом або привертають увагу до ситуації, не втручаючись в неї.
- 5) таємні булери – учні, яким подобається брати участь у негативній поведінці таємно.

Згідно з дослідженнями, учнів можна поділити на три категорії, коли йдеться про поведінку булінгу. Першу групу складають «спостерігачі», які не

беруть участі в діях і байдуже ставляться до булінгу, вважаючи, що це не їхня справа. Інша група – «потенційні захисники», які негативно ставляться до булінгу і розуміють, що жертві потрібно допомогти, але не вживають жодних заходів. Нарешті, є «захисники», які демонструють несхвалення цього явища, захищаючи або допомагаючи тим, кого цькують.

В. Гончаров також надав опис структури булінгу, яка складається з трьох основних компонентів: агресор (булер), жертва та свідок. Отже, очевидно, що обидва науковці визнають ці ж три аспекти щодо булінгу – булера, жертву та спостерігача – основними для його складу. Таким чином, ми заглибимося в кожен елемент для поглибленої характеристики.

Видатні науковці, серед яких І. Сидорук [45], А.Король [24], Є. Воронцов [7], проводили дослідження як витоків, так і наслідків булінгової поведінки».

За словами І. Сидорук, у плані «Булінг» – процес здебільшого прихований від оточуючих, але завдає різного ступеня психологічних травм дітям, які зазнають цькування, з серйозними наслідками, аж до суїциду [45]. Таким чином, найбільш небезпечними є наслідки цього явища – як для жертв, так і для булерів та сторонніх спостерігачів:

Діти, які беруть участь у булінгу, піддаються підвищеному ризику участі у фізичних сутичках, крадіжках, вживання алкоголю та тютюнопаління. Крім того, їхня академічна успішність часто є низькою, і вони можуть навіть носити зброю.

Діти-спостерігачі, як і діти-жертви, можуть відчувати почуття незахищеності. Вони можуть відчувати страх і невпевненість у тому, як реагувати, або провину за бездіяльність. Навпаки, у них може виникнути бажання втрутитися в ситуацію, якщо їхнє ставлення до неї нестабільне.

Діти, які зазнають булінгу, зазвичай демонструють погіршення якості навчання, зниження інтересу до занять, які колись приносили задоволення, зміни в поведінці та настрої, наприклад, мовчазність або уникнення спілкування. Вони також можуть мати дуже низьку самооцінку, що змушує їх прикидатися хворими, щоб не ходити до школи, а також часто просити гроші або навіть вдаватися до крадіжок. Фізичні ушкодження, включаючи синці,

порізи та садна, стають постійними атрибутами, спричиненими, серед іншого, діями проти них...

Очевидно, що наслідки булінгу мають довготривалий вплив. Наслідки можуть відчувати як ті, хто піддається булінгу, так і ті, хто відповідальний за його увічнення, що потенційно може продовжуватися і в дорослому віці. Більше того, особи, які стають свідками таких випадків, також страждають від негативних наслідків, сприяючи створенню нездорової академічної атмосфери в школі або в класі в цілому.

Відповідно до статті 173 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», за булінг (цькування) може бути накладено штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин [13].

Подоланню булінгу в шкільному середовищі можуть сприяти превентивні стратегії. Питання підліткового булінгу та його профілактики досліджували такі зарубіжні вчені, як Д. Таттун, Д. Томпсон, Р. Лейн, а також українські дослідники, такі як І. Гайдамашко, А. Капська, І. Романенко та деякі інші.

На думку А. Капської, під профілактикою розуміється комплекс заходів від економічних і політичних до правових, медичних, психологічних і педагогічних підходів, спрямованих на обмеження, стримування або локальний контроль шкідливих явищ у суспільстві [46].

Можна виокремити різні категорії профілактики:

1. Загальна профілактика передбачає вжиття превентивних заходів для запобігання конкретним проблемам, які можуть виникнути у дитини в майбутньому, або втручання безпосередньо перед їх виникненням. Наприклад, підготовка дітей до вступу до школи через старші групи дитячих садків слугує превентивним заходом проти відхилень у поведінці, пов'язаних з кризою семирічного віку на початку шкільного навчання. Крім того, заходи загального плану, такі як інформаційні та пропагандистські кампанії, спрямовані на усунення основних причин, що призводять до девіацій, дезадаптації та десоціалізації серед молоді.

2. Спеціальна профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем, таких як підліткові самогубства або девіантна поведінка. Вона також охоплює цілеспрямовані зусилля, спрямовані на усунення причин та умов, що перешкоджають процесам соціалізації індивіда.

3. О. Безпалько описує соціальну профілактику як педагогічний і соціальний підхід, що охоплює різні заходи, такі як економічні, політичні, правові, медичні та психологічні дії з метою запобігання або обмеження будь-яких негативних явищ у середовищі громади [4].

Основним напрямком роботи соціального педагога в школі є попередження булінгу, що може бути досягнуто за допомогою методів первинної, вторинної та третинної профілактики.

Первинна мета запобігання насильству та пригніченню в школах досягається на двох рівнях. По-перше, шляхом створення сприятливого середовища, яке зменшує ймовірність виникнення таких ситуацій, та поширення інформації серед усіх зацікавлених сторін, включаючи учнів, батьків та персонал. По-друге, втручання, спрямовані на вирішення конфліктів між підлітками, із залученням фахівців, які розробляють індивідуальні плани активних дій проти кривдників, а також, за необхідності, визначають цілі жертви. Третинна профілактика передбачає реалізацію стратегій, спрямованих на запобігання рецидивам або повторюваній поганій поведінці в шкільному середовищі.

Систематичне впровадження заходів, спрямованих на запобігання булінгу та іншим формам насильства, має вирішальне значення для забезпечення безпечного шкільного середовища. Цей підхід, відомий як запобігання цькуванню, має бути серйозно сприйнятий для ефективного приборкання такої негативної поведінки в навчальних закладах.

На сьогоднішній день шкільний булінг став нагальною проблемою в нашому суспільстві. Вирішення цієї проблеми потребує залучення вітчизняних дослідників, поглиблення розуміння цієї теми серед педагогів та психологів, а також впровадження ефективних методів раннього розпізнавання булінгу та боротьби з його згубними соціальними та психологічними наслідками.

Булінг у школах є поширеною проблемою, яка часто залишається прихованою з різних причин. Вчителі, як правило, не помічають її, турбуючись про свою репутацію та репутацію школи, а деякі батьки сприймають булінг як невід'ємний аспект життя або вдаються до зміни навчального закладу через страх за своїх дітей. За таких обставин ця проблема не може бути вирішена; навпаки, вона може посилюватися і набувати масового характеру, завдаючи серйозної шкоди всім оточуючим. Вона відображає моральні цінності учнів та нехтування правовими нормами, а отже, загрожує ефективному суспільному розвитку. Ми розглядаємо булінг як соціально-педагогічну проблему, де внутрішні та зовнішні чинники відіграють невід'ємну роль у його запобіганні – створення сприятливого середовища в класі забезпечує ефективні заходи проти такої неприйнятної поведінки в рамках соціально-педагогічної стратегії.

1.2. Аналіз підходів до підліткового булінгу у зарубіжній і вітчизняній психологічній науці

Аналіз підходів до підліткового булінгу у наукових дослідженнях, як у зарубіжній, так і вітчизняній психологічній науці, вказує на унікальні особливості цього періоду у житті людини. Кожний віковий етап визначається своїми характеристиками, які впливають на поведінку та світогляд особи. Підлітковий вік, зокрема, визначається довгим переходовим періодом, під час якого відбувається фізичне дозрівання, пов'язане із статевим формуванням і переходом до дорослого життя.

Згідно із висловлюванням Н. Платонової, в перехідний період до підліткового віку супроводжується підлітковою кризою, коли навчальна діяльність втрачає свою попередню ефективність, а основним видом діяльності стає особистісно-інтимне спілкування.

У підлітковому віці особливо важливим стає прагнення знаходити справжніх друзів та уникати ізоляції, як у класному колективі, так і в невеликому груповому оточенні. За словами В. Лаптевої, на цьому етапі відбувається переоцінка власних можливостей, реалізація яких передбачається

у віддаленому майбутньому. Взаємини з однолітками стають однією з найважливіших життєвих цінностей для підлітка, а його соціальна позиція в класі визначає багато в аспекті його соціального благополуччя.

Проте важливо враховувати, що досвід переживання шкільного цькування стає травматичним і негативно впливає на розвиток особистості підлітка. Це виявляється в формуванні його Я-концепції, самооцінки, уявлення про себе, а також в системі цінностей і розвитку комунікативних стратегій.

Важною особливістю перехідного віку є криза ідентичності або "плутанина ролей", яку визначає активне «приміряння» різних соціальних ролей підлітком, встановлення вимог, можливостей і прав, які притаманні кожному новому образу.

Згідно Н.М. Гончарук, який вказує на саморуйнівну поведінку підлітків, і згідно досліджень американських психологів, інстинкт самозбереження остаточно формується у людини лише до 30 років. У віці 12-14 років прагнення до бунту виражається в бажанні відзначитися та здобути увагу, особливо активно протистоячи дорослим, щоб "перегризти пуповину дитинства". [9]

А. Борщевська вказує, що спроба стримати підлітка від пубертатного бунту може спричинити "замороження", коли батьки та вихователі, прагнучи зробити його слухняним, упаковують його в певну поведінкову капсулу, відкладаючи протестну поведінку на потім. Підліток, якого таким чином "заморозили", проявить себе негативно, бунтуватиме, доки не відновить баланс між особистісними потребами і соціальними очікуваннями. [5]

Основними причинами формування ненормативної (деструктивної) агресії у підлітків є: неповнота взаємин у сім'ї та з однолітками, вплив засобів масової інформації, недостатність навичок поведінки, стратегій саморегуляції, недостатній професіоналізм психологів і педагогів у сфері освіти з превенції насильницьких проявів у підлітків.

Розглядаючи погляди А. Бандури, важливо розуміти взаємообумовленість та взаємозалежність прогресивно спрямованого процесу розвитку особистості підлітка і широкого спектра агресивних реакцій, спрямованих на виявлення "Я-концепції".

Для підлітка шкільний клас виступає як одна з ключових соціально значущих груп. З одного боку, це офіційна (формальна) група з офіційним статусом, правами та обов'язками, що регулює основну санкціоновану діяльність – навчання. З іншого боку, клас також є неформальною групою, що розвивається незалежно та може мати різний ступінь значущості для кожного її члена.

З моменту, коли діти та підлітки визнаються подібними один до одного, вони впускаються у світ іншої реальності. Відзначено, що поведінкові норми та ідеали, якими керуються підлітки, втрачають свою значущість. Така поведінка визначається групою, і всі їхні дії, слова та прагнення модифікуються впливом динаміки та ідей групи, до якої вони належать. Підлітки відчують себе як персонажі іншого світу, створюючи особливий, відмінний від реального світу дорослих. Участь у житті цієї групи дозволяє їм вигадати унікальний світ, в якому вони відчують себе здатними підкорити собі навколишній світ.

У зв'язку із тим, що підлітковий вік представляє собою інтенсивний перехід від дитинства до дорослішання, у цей період спостерігається взаємодія протилежних тенденцій у формуванні особистості підлітка: прояви негативності, дисгармонія у відносинах з оточенням і підвищена конфліктність.

Г. Кіреєв зауважує, що у підлітковому віці агресивний стан спричиняється не лише відставанням у особистісному розвитку, але й обмеженим життєвим досвідом. Підлітки копіюють поведінку дорослих, швидко намагаючись дорослішати, що викликає негативні явища: грубість, нестриманість, зарозумілість, відношення до навчання та конфлікти з оточенням. Неприйнятні впливи, які не враховують вікові особливості школярів, викликають опір, а негативний досвід збільшує особистісні вади.

Під час дорослішання підлітка важливо підкреслювати його відповідальність за себе та свою діяльність, навчати розрізняти справжню і помилкову красу людини, виховувати несприйнятливості до негативного поведінку, розвивати колективізм і запобігати егоїзму, формуючи адекватну самооцінку.

Критичне ставлення дорослих до підлітка може спричинити раптові

спалахи агресії і обурення, що, в свою чергу, може викликати відхилення в розвитку особистості підлітка. Нестабільний емоційний стан може ускладнити особистісний розвиток, оскільки підліток фіксується на проблемах у спілкуванні, не отримуючи позитивної підтримки від оточуючих, що може призвести до зниження цінності спілкування та сприйняття його як фруструючої ситуації або відмови від спілкування взагалі.

За спостереженнями американських психологів (Пеллегріні та Бартіні 2001), у 10-12-річних хлопчиків булінг найсильніше виражений на початку навчального року, коли хлопчики активно борються за своє місце в груповій ієрархії. Пізніше, коли цей процес завершується і ієрархія сформована, булінг послаблюється. Кожен знає своє місце.

Статеві (гендерні) особливості булінгу переважно пов'язані не стільки із збільшеною агресивністю хлопчиків, як таких (оскільки агресивних за своєю природою хлопчиків насправді менше, ніж прийнято вважати), скільки із характеристиками чоловічої нормативної культури, яка виявляє помітні зміни із віком. У дитячому середовищі фізична агресія у хлопчиків зазвичай призводить до непопулярності та соціального відторгнення з боку однолітків.

У підлітковому віці ситуація змінюється: "крутизна" і агресивність сприяють підвищенню статусу хлопчика серед його однолітків, а потім і серед дівчат. Різні крос-культурні дослідження свідчать, що більш напористі хлопчики здобувають популярність серед дівчат, швидше здобувають сексуальний досвід і т.п.

Хлопчики і дівчата використовують різні форми булінгу. Особливо небезпечним, за словами британських психологів, є булінг з боку дівчат. Дослідження поведінки 11-річних випускників початкової школи, проведене Валері Бесаг протягом 16 місяців, показало, що тоді як хлопчики, обираючи дитину для "цапом-відбувайло", виявляють лише свою фізичну перевагу, дівчата розпочинають справжню психологічну війну проти своїх жертв.

Булінг серед дівчат часто приймає форму сплетень, вербальних образ і бойкотів. Ці систематичні образливі дії можуть завдати шкоди фізичному та емоційному розвитку цільової дитини. Дослідження зарубіжних та вітчизняних

вчених, таких як Д. Лейн, Д. Олвеус, І. С. Кон, О. А. Маланцева, дозволяють виокремити ключові ознаки гендерного булінгу в підлітковому віці:

- ✓ різноманітність форм прояву між представниками чоловічої та жіночої статі;
- ✓ взаємозв'язок булінгу у чоловіків із боротьбою за владу;
- ✓ більш особистісно зорієнтований і емоційно деструктивний характер булінгу у дівчаток.

До особливостей вікового розвитку, які призводять до збільшення рівня агресивності у неповнолітніх, варто внести такі як загострення акцентуацій характеру та підвищена фізична активність, що може проявлятися у задирливості та пошкодженні речей та предметів.

Також слід відзначити активне прагнення дітей цього віку до отримання уваги, розуміння та довіри від дорослих. Учні намагаються виконувати певну соціальну роль не лише серед своїх ровесників, але й серед дорослих, проявляючи соціальну активність, яку дорослі не завжди підтримують. Внаслідок цього процесу, зіткнувшись з психологічними бар'єрами та не знаходячи розуміння в оточенні і родині, вони можуть намагатися подолати це через агресивну поведінку.

У середньому періоді підліткового віку спостерігається тенденція до зменшення агресивної поведінки, що є результатом розвитку соціальних навичок та саморегуляції.

І. Г. Малкіна-Пих, спираючись на висловлення Л. Лоубера і Д. Хейя, відзначає, що в період підліткового та юнацького віку агресивна поведінка зазнає змін за її силою і способами виявлення.

Також відбувається перехід до нових, більш агресивних форм булінгу, таких як вимагання, залякування та підтискання сексуального характеру. Цей процес включає в себе і зміну у напрямі агресії та насильства, спрямованого на більшу соціальну групу. Серед цих груп є підлітки, що відчувають соціальну ізоляцію з боку менш агресивних своїх сверстників, та ті, хто представляє собою велику частину підліткової агресії, включаючи конфлікти між протилежними сторонами. Важливо зауважити, що підлітки з високим рівнем насильства можуть залишатися такими протягом тривалого часу. Дослідження

Е. Кіричевської підтверджує стійкість агресивності серед хлопчиків, що вказує на те, що ця риса є майже такою стійкою, як інтелект, навіть протягом значного періоду. Це підкреслює проблематичний характер агресії в ранньому віці, яку діти можуть важко подолати без відповідної корекції поведінки через звернення до спеціаліста. [19]

Поступове збільшення агресії у супроводі етапного наростання жорстокості таких дій виявляється в дитячо-юнацькому періоді. З іншого боку, короткочасне зростання агресії означає різке збільшення проявів булінгу відносно своїх сверстників у тих осіб, які лише починають проявляти булінг у більш пізньому віці.

Дослідження А. Молішевська та інших вчених підтверджують, що 73% хлопчиків-підлітків, звинувачених у насильницьких діях, вже на дитячому віці яскраво демонстрували асоціальну (осудливу) поведінку. [34]

1.3. Психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків

У наш час навчальні заклади все частіше повідомляють про випадки конфліктів між учнями та надзвичайної жорстокості між однолітками в класах. Підлітковий вік – це час, коли можуть виникати різні типи конфліктів, у тому числі булінг як форма взаємодії. Це явище негативно впливає на всіх осіб, залучених до системи освіти, через його довготривалі негативні наслідки. Зрештою, булінг у школі негативно впливає на розвиток особистості в підлітковому віці.

Підлітковий вік – це складний і бурхливий етап у розвитку особистості дитини, що характеризується значними змінами як зовнішніх, так і внутрішніх факторів розвитку. Ці зміни зумовлені фізіологічною перебудовою, змінами у стосунках з дорослими та однолітками, а також когнітивними досягненнями. У цей період соціальна взаємодія може створювати різні труднощі для підлітків, які проходять проміжну фазу між дитинством і дорослістю – кожен з них проявляє унікальні характеристики, а не дотримується якогось «середньостатистичного» підліткового стереотипу. У міру того, як вони

прагнуть до зрілості в цій віковій групі, їхнє прагнення до знань закріплюється поряд з активною діяльністю; формуються рішучі риси характеру, які включають наполегливість рішучість у подоланні перешкод або невдач на шляху досягнення раніше поставлених цілей, незважаючи на брак досвіду, уточнюючи їх на цьому шляху Крім того, імпульсивні потяги можуть змусити деяких підлітків діяти, не обдумуючи майбутніх наслідків Настільки ці дії містять імпульсивні тенденції; що може призвести до несприятливих наслідків, які згодом стануть на заваді успішним стратегіям зростання, але все ще залишаються можливими в залежності від індивідуальних обставин, що супроводжують такі події, викликані суб'єктивно, в основному від того, чи існують у підлітка сильні вольові риси характеру, що конкретно притаманні йому. виклики дорослішання. Такі дослідники, як В. Гончаров, Д. Ельконін та А. Краковський досліджували закономірності психосоціального розвитку учнів підліткового віку з плином часу. Зокрема, А. Краковський виділив кілька вікових тенденцій у цій групі: підвищена потреба в позитивному зворотному зв'язку як у школі, так і в сім'ї; підвищене відчуття втоми; прагнення уникнути ізоляції – як серед однолітків, так і серед однокласників; більша увага до встановлення динаміки влади в соціальних контекстах, таких як класне середовище; зниження поваги до старших за себе з огляду на власне почуття зародження дорослості, що з'являється; негативна реакція на ірраціональні обмеження, що накладаються на них авторитетними людьми, такими як вчителі, наставники, батьки і т. д. цікавість до помилок, яких припускаються згадані наставники, особливо щодо навчальних матеріалів, які викладаються під час сесій, що проводяться на цих підставах... Крім того, молоді люди часто стикаються з труднощами адаптації через нові виклики, з якими вони стикаються в підлітковому віці, включаючи навігацію в мінливих обставинах під час емоційного стресу, викликаного статевим дозріванням, що може призвести до того, що деякі люди не мають належних механізмів подолання труднощів, з якими вони стикаються, що призводить до ще більших проблем, пов'язаних з надмірною самокритикою та уникненням її, що призводить до більш складних особистих проблем, які все ще залишаються невирішеними до

стадії зрілості, якщо їх залишити без уваги, поки вони не будуть остаточно вирішені, до того, як вони не зможуть досягти повноцінного дорослішання, яке стане можливим у найближчий час!

Психологи відзначають, що підлітки прагнуть незалежності від дорослих і менше піддаються впливу зовнішніх психологічних факторів, таких як батьки, вчителі та інші авторитетні особи. Ця незалежність відповідає їхньому віку і не залежить від поведінки дорослих. Підлітки також схильні більше зосереджуватися на своєму зовнішньому вигляді, здобутті знань і формуванні рис характеру в міжособистісних стосунках у цей час. У цьому віці очевидно, що учні прагнуть зайняти певну позицію в системі класної ієрархії, завдяки чому їхній статус стає відносно стабільним (часто негативно фіксованим). Однак усвідомлення такого негативного статусу може емоційно впливати на підлітка, призводячи до різних відхилень у поведінці та змінюючи характер самооцінки, яка тепер базується переважно на міжособистісному спілкуванні, а не на результатах навчання. Підлітковий вік спонукає індивідів до збільшення негативу по відношенню до себе порівняно з позитивним дисбалансом, кожен з яких пережив значну кризу щодо оцінки себе цілісно позитивно або перед критичним сприйняттям інших, що створює високий попит серед однолітків, які потребують загального прийняття – позитивне судження – все, що відбувається, крім «загального» позитивного підкріплення зворотного зв'язку, незалежно від того, чи є воно правдивим чи хибним, максимізує рівень внутрішньої мотивації!

На думку Д. Олвеуса, існує чотири механізми, які сприяють поширенню шкільного булінгу:

- 1) соціальна імітація є фактором увічнення такої поведінки, оскільки діти схильні повторювати агресивні дії щодо однолітків після спостереження за взаємодією між булером і жертвою, особливо коли вони бачать успіх булера;
- 2) зниження рівня стримування агресії відбувається, коли учні, які зазнають цькування, бачать, як їхні мучителі отримують винагороду або позитивне підкріплення за свою ворожість, і, як наслідок, це знижує рівень їхньої стриманості щодо насильницької поведінки;

3) множинність винуватців може зняти з них індивідуальну провину та відповідальність під час групових випадків булінгу.

Повторювані випадки булінгу можуть призвести до сприйняття того, що конкретний учень заслуговує на таке ставлення, що призводить до повторних нападів.

Підлітки зазвичай демонструють сильне прагнення як до соціального статусу, так і до фізичного вдосконалення. Хоча вони часто дивляться на старших у пошуках зразкової поведінки, цей етап знаменує собою важливий перехід від дитинства до більш значущих ролей, таких як роль авторитетної особи або обізнаної дорослої людини.

У підлітковому віці навички критичного мислення зазнають значного розвитку. Це призводить до схильності приймати незалежні судження та рішення, не піддаючись повністю думці дорослих. Однак у цьому віці підліткам може бракувати емпатії та чутливості, тому типова підліткова агресивність є наслідком такої неадекватності, а також підвищеної схильності до натовпу.

Підлітки на цьому етапі відчувають потребу в самоактуалізації, самовираженні та прагнуть реалізувати свій справжній потенціал. З іншого боку, досягнення особистісного зростання часто відбувається за рахунок інших. Агресія зазвичай розглядається як показник сили в підлітковому віці, а спалахи насильства вважаються проявом лояльності до кліки або системи переконань, що відкриває шлях до булінгу в таких групах.

Якщо розглядати булінг як окремий тип комунікативної взаємодії, то можна помітити, що підлітки мають унікальні психологічні риси у своїх комунікативних здібностях. Серед позитивних аспектів – їхня спрямованість на побудову нових стосунків і надання переваги інтимному, особистому спілкуванню. Вони також розвивають як діалогічне, так і монологічне мовлення, розвиваючи при цьому гендерно-специфічні комунікативні навички. Однак негативні ознаки полягають у недостатньому вмінні слухати, що супроводжується підвищеним рівнем конформності, самозаглиблення та соціальної тривожності під час спілкування. Крім того, деякі діти вдаються до вульгарної лексики, спрямованої на емоційну реакцію, замість того, щоб вести

раціональний дискурс.

Як зазначалося раніше, дослідники булінгу виділяють три ключові компоненти соціальної структури: кривдник (булер), жертва та свідок. Визнаючи ці елементи, дослідження, проведене В. Гончаровим, виділило три різновиди булінгу. Гончаров виокремив три основні різновиди або прояви дитячої агресії та жорстокості: імпульсивно-демонстративні типи, дії яких спрямовані на привернення уваги в групі, але які, як правило, мають низький статус через свою імпульсивність, що часто призводить до невідповідності нормальним поведінковим очікуванням у спілкуванні з однолітками; нормативно-інструментальні типи, які спрямовують агресивну поведінку на завоювання лідерських позицій серед однолітків ненасильницькими методами, демонструючи при цьому нехтування емпатією, яка необхідна в конфлікті, коли почуття інших людей ставлять на друге місце порівняно з їхніми потребами/бажаннями. А «цілеспрямовано ворожі» діти активно шукають конфронтації та насильства, оскільки заподіяння шкоди забезпечує самореалізацію через фізичну жорстокість, яка може бути особливо жорстокою, що веде їх по шляху мстивості / злопам'ятності, вони збільшують групову солідарність, підкріплену спільними антисоціальними діями, такими як вандалізм і т.п. ... в кінцевому підсумку призводячи до ситуацій, коли підлітки-кривдники самі борються за те, щоб зрозуміти причини, які виходять за рамки простого спонукання до дії. [8]

Як правило, жертвами таких випадків стають інтелектуально розвинені студенти, але фізично недорозвинені. Ці особи часто походять з повних сімей з помірним рівнем доходу і не виявляють особливого інтересу до фізичної активності, незважаючи на хорошу успішність у навчанні. На відміну від них, ті, хто виступає в ролі агресора, зазвичай походять з неповних сімей із середнім рівнем доходу, мають нормальну статуру, активно займаються спортом, зберігаючи при цьому пристойну академічну успішність. Адже перехожі, які спостерігають за такою поведінкою, часто відчують емоції цікавості поряд із почуттям провини та безсилля через те, що не в змозі втрутитися достатньо ефективно.

На думку норвезького вченого Д. Ольвеуса, учні, схильні до булінгу, як правило, мають прагнення до лідерства і намагаються домінувати над однолітками для досягнення особистих цілей. Вони демонструють імпульсивність, непокору та відсутність емпатії до тих, кого вони обирають як жертву.

З думкою науковців можна повністю погодитися. Крім того, ми повинні проаналізувати риси як кривдника, так і жертви.

Наступні риси зазвичай асоціюються з агресором:

Агресивність зазвичай проявляється через активне прагнення до самореалізації, наполегливе відстоювання особистих інтересів, практичний підхід до сприйняття та активне самоствердження всупереч інтересам інших, що призводить до конфлікту.

Характеризується необдуманістю у висловлюваннях і діях, спонтанністю.

Помірний рівень обережності у прийнятті рішень і нонконформізм є єдиним помітним проявом незначного дефіциту чутливості та тривожності.

Особистість, позначена як «жертва», ідентифікується за такими ознаками:

- ✓ Чутливість проявляється через орієнтацію на сильнішу владу, конформність та залежні риси.
- ✓ Тривожність характеризується почуттям боязкості, невпевненості, нав'язливими страхами та схильністю до панічних реакцій.
- ✓ Скутість, негнучкість.
- ✓ Схильність до надмірної точності та недовірливості.

Інтроверсія характеризується концентрацією на сфері особистих думок та емоцій, схильністю до відходу в уявні світи, наповнені мріями або індивідуалістичними переконаннями, самоконтролем та усамітненням.

Такі почуття, як жалість, невпевненість, страх, жах, сором, ворожість і жаль є рисами спостерігача.

На думку вчених, булінг характеризується агресією, приниженням і тривалим процесом. Вони також пов'язують його причини з різними факторами, такими як боротьба за домінування, заздрість, протилежні погляди та цінності, що призводять до агресивності в осіб, які не можуть або не хочуть толерантно

ставитися до інших. Соціальна структура булінгу складається з трьох основних елементів: булера (кривдника), жертви та спостерігача. Особи, які проявляють агресивні тенденції, часто прагнуть привернути до себе увагу, тоді як ті, кому не вистачає сил, стають жертвами; страх і апатія визначають роль спостерігачів, які утримуються від втручання з міркувань самозбереження або байдужості до того, що їх особисто не стосується.

Шкідливі наслідки булінгу є серйозними і включають зниження впевненості в собі у людини, яка стала його жертвою; порушення міжособистісних стосунків, що призводить до ізоляції; зниження авторитету серед однолітків, а також труднощі в навчанні та управлінні поведінкою. Крім того, це може підвищити схильність до розвитку нервово-психічних ускладнень, таких як депресія, розлади сну або апетиту, що можуть призвести до посттравматичного стресового розладу. Тривала тривога може призвести до того, що людина стане на шлях пошуку шкідливих виходів, борючись із почуттям відчаю та безпорадності, що може призвести до таких наслідків, як аутоагресивні дії, серед іншого.

Щоб уникнути несприятливих наслідків, необхідно докладати зусиль для запобігання підлітковому булінгу. Профілактика правопорушень серед підлітків у навчальних закладах розглядалася такими дослідниками, як О. Безпалько [4] та О. Киричук.

Соціально-педагогічна профілактика – це діяльність, яка сприяє розвитку та орієнтації навичок у складній соціальній системі. Основними завданнями таких методів профілактики є ознайомлення дітей із соціально значущими нормами, а також допомога підліткам у набутті життєвого досвіду.

Такі почуття, як жалість, невпевненість, страх, жах, сором, ворожість і жаль є рисами спостерігача.

На думку вчених, булінг характеризується агресією, приниженням і тривалим процесом. Вони також пов'язують його причини з різними факторами, такими як боротьба за домінування, заздрість, протилежні погляди та цінності, що призводять до агресивності в осіб, які не можуть або не хочуть толерантно ставитися до інших. Соціальна структура булінгу складається з трьох основних

елементів: булера (кривдника), жертви та спостерігача. Особи, які проявляють агресивні тенденції, часто прагнуть привернути до себе увагу, тоді як ті, кому не вистачає сил, стають жертвами; страх і апатія визначають роль спостерігачів, які утримуються від втручання з міркувань самозбереження або байдужості до того, що їх особисто не стосується.

Шкідливі наслідки булінгу є серйозними і включають зниження впевненості в собі у людини, яка стала його жертвою; порушення міжособистісних стосунків, що призводить до ізоляції; зниження авторитету серед однолітків, а також труднощі в навчанні та управлінні поведінкою. Крім того, це може підвищити схильність до розвитку нервово-психічних ускладнень, таких як депресія, розлади сну або апетиту, що можуть призвести до посттравматичного стресового розладу. Тривала тривога може призвести до того, що людина стане на шлях пошуку шкідливих виходів, борючись із почуттям відчаю та безпорадності, що може призвести до таких наслідків, як аутоагресивні дії, серед іншого.

Щоб уникнути несприятливих наслідків, необхідно докладати зусиль для запобігання підлітковому булінгу. Профілактика правопорушень серед підлітків у навчальних закладах розглядалася такими дослідниками, як О. Безпалько та О. Киричук.

Психосоціальні особливості профілактики булінгу серед підлітків визначаються специфікою їхнього психологічного та соціального розвитку. Для ефективної профілактики важливо враховувати наступні аспекти.

Специфіка соціальної взаємодії: У період підліткового віку формується особлива соціальна динаміка, пов'язана зі стремлінням до самостійності та встановленням соціальних стосунків. Профілактика повинна спрямовуватися на розвиток позитивних форм міжособистісної взаємодії та емпатії.

Визначення індивідуальних особливостей: Кожен підліток унікальний, і профілактичні заходи повинні враховувати його індивідуальні особливості, включаючи характер, ставлення до ризикованих ситуацій та власну самооцінку.

Підтримка соціальної адаптації: З метою профілактики булінгу важливо створити умови для ефективної соціальної адаптації підлітків, включаючи

програми розвитку соціальних навичок, комунікації та конфліктології.

Розвиток навичок вирішення конфліктів: Підлітки повинні бути навчені конструктивному вирішенню конфліктів, а також вмінню ефективно взаємодіяти та спілкуватися, щоб уникнути агресії та ворожості.

Участь батьків і вчителів: Важливо включити батьків та вчителів у процес профілактики, оскільки вони мають значущий вплив на соціальне середовище підлітків. Родинна та навчальна підтримка грають ключову роль у створенні позитивного клімату.

Робота з психологічним кліматом в школі: Профілактика булінгу передбачає створення сприятливого психологічного клімату в школі, де кожен учень відчуває підтримку, розуміння та безпеку.

Інформаційна освіта та тренінги: Важливо проводити інформаційні кампанії та тренінги серед підлітків з метою формування свідомого ставлення до проблеми булінгу та виховання в них відповідальності за власну та чужу безпеку.

Загальна ідея полягає в тому, щоб створити комплексну та індивідуалізовану систему профілактики, яка враховує психосоціальні особливості підлітків і сприяє створенню позитивного та безпечного середовища для їхнього розвитку.

Соціально-педагогічна профілактика – це діяльність, яка сприяє розвитку та орієнтації навичок у складній соціальній системі. Основними завданнями таких методів профілактики є ознайомлення дітей із соціально значущими нормами, а також допомога підліткам у набутті життєвого досвіду.

Попередження підліткового булінгу вимагає специфічних підходів. Не рекомендується розпочинати групові втручання на початковому етапі, оскільки пріоритетним має бути індивідуальне спілкування з підлітком. Водночас важливо розпочати профілактичну роботу в сім'ї та оцінити рівень дисгармонії в сімейних стосунках, перш ніж впроваджувати як індивідуальні, так і колективні профілактичні заходи. Крім того, психологам рекомендується проводити регулярні групові заняття, а також індивідуальні консультації, орієнтовані на осіб, які є ключовими в цій проблемі, для ефективної

профілактики булінгу.

Щоб запобігти булінгу в системі освіти, необхідно вживати різних заходів на різних рівнях, включаючи індивідуальний, груповий, загальний та соціальний. Враховуючи психо-вікові особливості підлітків як вирішальний фактор у цьому питанні, ми вважаємо, що школам, сім'ям, правоохоронним органам та соціальним службам важливо співпрацювати для запобігання таким випадкам. Школа може взяти на себе провідну роль у цій роботі, залучаючи до неї психологічну та педагогічну служби, вчителів та адміністрацію, які можуть ініціювати численні ініціативи, такі як проведення інтерактивних занять у формі бесід або тренінгів із залученням представників правової сфери/груп громадського захисту, тощо.

Педагогічний супровід перетворюється на спільну процедуру, під час якої визначаються інтереси, цілі та можливості дитини, долаються бар'єри, що заважають їй здобувати знання, самовдосконалюватися, соціально взаємодіяти та вести повноцінний спосіб життя. Використання педагогічної підтримки для протидії булінгу серед підлітків через окремі процеси, притаманні лише цій проблемі, доводить її ефективність у наданні допомоги тим, хто постраждав від булінгу. У цьому процесі однакову увагу слід приділяти роботі над самооцінкою жертви та усуненню першопричин булінгу в поведінці кривдників.

Для особистих зусиль можна обирати різні форми, такі як обстеження, опитування, діалоги, консультування або реабілітація.

Заклади загальної середньої освіти несуть соціальну відповідальність за організацію та проведення профілактичної роботи, оскільки вони є важливими соціальними інститутами. Робота спеціалізованого та підготовленого фахівця, такого як соціальний педагог, має вирішальне значення, зокрема тому, що зовнішнє та внутрішнє середовище створює значні можливості для профілактики. Зрозуміло, що протидія булінгу вимагає не лише роботи з учнями, але й підготовки вчителів, які можуть зіткнутися з подібними ситуаціями, а також батьків, які можуть не знати, як найкраще реагувати. Координація цього складного процесу потребує кваліфікованої підтримки всіх

залучених сторін і має бути структурована таким чином, щоб інформація, надана кваліфікованим працівником, могла ефективно дійти до кожної постраждалої особи, підкреслюючи при цьому ризики, пов'язані з такою поведінкою. Цілком можливо, що люди будуть чинити опір або протестувати проти цієї складної справи через її потенційну складність; однак важливо забезпечити їм доступ до цінних ресурсів, включаючи гарячі лінії для дітей, а також інформацію про координаційні центри Процедури, яких повинні дотримуватися як педагоги, так і сім'ї при розгляді скарг, пов'язаних з булінгом, повинні бути доступними для всіх зацікавлених осіб.

У процесі протидії булінгу слід враховувати вік для забезпечення комплексного та цілеспрямованого підходу. Батьківський авторитет є більш ефективним для дітей молодшого шкільного віку, тоді як підлітки перебувають під впливом соціального оточення. Усунення поведінки, спрямованої на пошук уваги у підлітків, відіграє вирішальну роль у стримуванні булерів, оскільки вони шукають схвалення з боку прихильників. Отже, запобігання булінгу має стати основним напрямком роботи соціальних працівників на трьох рівнях: первинна, вторинна та третинна профілактика.

Підлітковий вік прийнято вважати складним етапом розвитку людини, який має великий вплив на її майбутнє. Протягом цього відносно короткого періоду люди формують свій характер і соціальні навички, що іноді може призвести до приниження менш здібних однолітків або до знущань над ними. Ця проблема має значні негативні наслідки для суспільства, оскільки знижує самооцінку жертв, руйнує соціальні зв'язки, що призводить до ізоляції, спричиняє труднощі у навчанні та поведінкові потрясіння. Крім того, внаслідок тривалого перебування в нездорових умовах можуть виникати випадки депресії та посттравматичного стресового розладу; також повідомлялося про підвищену схильність до аутоагресивної поведінки серед підлітків, які зазнали булінгу і які відчувають тривалу безвихідь, пов'язану з тривалим стражданням, спричиненим такими інцидентами.

Емоційна атмосфера в учнівському колективі відіграє вирішальну роль у виникненні булінгу, тому необхідно проводити моніторинг якомога частіше –

особливо в періоди, коли підлітки переживають гормональні зміни. Учні, яким бракує впевненості або які відчувають страх перед вступом у доросле життя, часто демонструють агресивну поведінку по відношенню до своїх однолітків, друзів, вчителів і батьків, тому створення загального безпечного середовища є життєво важливим.

1.4. Нормативно-правові основи та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Нормативно-правові основи та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі є ключовими компонентами системи забезпечення безпеки та психосоціального благополуччя учнів.

Нормативно-правові основи:

Конституція та Закони. Багато країн мають конституційні та законодавчі положення, які гарантують права та безпеку дітей в шкільному середовищі.

Закони про освіту. Нормативно-правові акти, що регулюють освітній процес, часто включають положення щодо створення безпечного та сприятливого клімату в школах.

Антибулінгові закони. Деякі країни приймають спеціальні закони, спрямовані на боротьбу з булінгом у школах та визначають відповідальність за такі дії.

Стандарти освіти та виховання. Визначення стандартів для соціально-педагогічної роботи та профілактики булінгу, включаючи виховні програми та методику взаємодії з учнями.

Досвід соціально-педагогічної роботи:

Антибулінгові програми. Реалізація спеціальних програм та ініціатив, спрямованих на запобігання булінгу та підтримку постраждалих учнів.

Тренінги та навчання педагогічних кадрів. Навчання вчителів та інших працівників школи розпізнавати та втручатися в ситуації булінгу, а також створення позитивного клімату в класах.

Партнерство з громадськістю. Співпраця з родинами, громадськістю, асоціаціями та іншими учасниками громадського життя для впровадження антибулінгових ініціатив та програм.

Використання технологій. Впровадження інформаційних технологій для виявлення та моніторингу випадків булінгу, а також для підтримки та консультування учнів.

Психологічна підтримка. Надання психологічної допомоги та консультування для постраждалих та агресорів, а також проведення групових сесій для підтримки міжособистісних відносин.

Взаємодія з органами правопорядку. У разі серйозних випадків булінгу може вимагатися співпраця з правоохоронними органами для вжиття відповідних заходів.

Загальний підхід полягає в комплексному використанні нормативно-правових інструментів та передового досвіду соціально-педагогічної практики для створення безпечного та підтримуючого шкільного середовища.

Численні міжнародні правові документи спрямовані на боротьбу з насильством та захист дітей, такі як Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про освіту» та багато інших.

Відповідно до статті 16 Конвенції про права дитини, кожна дитина має право на особисте і сімейне життя, яке не може бути порушене свавільно або незаконно. Крім того, стаття 19 підкреслює, що урядам необхідно приймати відповідні закони і політику, спрямовані на захист дітей від усіх форм фізичного і психологічного насильства. Нарешті, згідно зі статтею 29, освіта має бути спрямована не лише на розвиток інтелектуальних навичок, але й на виховання таких особистісних якостей, як повага до прав людини, розвиток розумових здібностей, а також на застосування методів навчання, спрямованих на розкриття вроджених талантів молодих людей. [21]

Забезпечити виконання положень законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [13] та «Про

освіту» [15] у своєму закладі. Це включає в себе створення безпечного навчального середовища, позбавленого будь-яких форм агресії чи цькування. Керівник повинен вживати необхідних заходів, передбачених законодавством, для забезпечення дотримання цих нормативно-правових актів.

Завдання полягає в тому, щоб розглядати повідомлення про знущання або переслідування учнів, у тому числі за участю батьків та законних опікунів. За результатами розгляду будуть прийматися рішення про проведення розслідувань у кожному конкретному випадку. Крім того, мають бути вжиті заходи для надання постраждалим учням соціальних послуг, а також психологічної та педагогічної підтримки. Такі положення поширюються не лише на тих, хто вчинив або став свідком діяння, але й на жертв таких діянь. Якщо інцидент вимагає втручання поліції, навчальні заклади повинні негайно повідомляти про такі випадки безпосередньо до уповноважених підрозділів Національної поліції України з дотриманням процедури звітування відповідно до правил, викладених у методичних рекомендаціях Служби у справах дітей.

З метою захисту прав дітей та осіб, які працюють у закладах освіти, у цих нормативно-правових актах роз'яснюється поняття булінгу, а також пропонуються шляхи протидії булінгу. Крім того, було внесено зміни до статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [20], яка передбачає притягнення до адміністративної відповідальності засновників навчальних закладів, педагогічних або науково-педагогічних працівників, які приховують випадки булінгу.

За це передбачено штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Якщо порушник не досяг шістнадцятирічного віку, відповідальність за сплату штрафу несуть його батьки. До осіб, відповідальних за виконання цього документа, належать працівники поліції, соціальні працівники, медичні працівники, уповноважені особи центрального органу виконавчої влади та педагоги. Як зазначено в Законі України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», під профілактичною програмою розуміється спеціально розроблений комплекс

профілактичних заходів, спрямованих на розв'язання конкретних соціальних або взаємопов'язаних проблем, пом'якшення негативних явищ і складних життєвих обставин:

1. Стимування булінгу серед учнівської молоді. Така програма має включати як психологічні, так і педагогічні підходи для ефективного вирішення проблеми булінгу в школах.
2. Зменшення образливих та антагоністичних реакцій.
3. Покращення соціальних та командних зв'язків.
4. Підвищення здатності конструктивно реагувати під час конфліктів.
5. Прогрес у формуванні толерантності.

Учнівські колективи, групи учнів і вся шкільна спільнота. Тим часом практичні психологи та соціальні працівники разом із батьками розслідують повідомлення чи чутки про випадки булінгу, щоб забезпечити відповідне втручання. Для запобігання булінгу в навчальних закладах необхідно працювати на різних рівнях: особистому, груповому, загальному та суспільному. Шкільна адміністрація разом із класними керівниками повинна співпрацювати з практичними психологами та соціальними працівниками, а також залучати батьків і весь учнівський колектив для забезпечення загальної ефективності. Профілактичні заходи, що проводяться педагогами, зосереджуються на окремих учнях або невеликих групах учнів, поки не будуть охоплені всі, тоді як фахівці продовжують вивчати проблеми, які можуть виникнути, і вирішують їх разом із сім'ями, що беруть участь у процесі.

Профілактика булінгу, спрямована на учнів підліткового віку, ініціюється вчителями в умовах співпраці. Цей підхід передбачає виправлення поширених соціальних відхилень, заохочення до здорового та безпечного способу життя серед учнів, сприяння взаємозалежності через взаємну підтримку в межах групової динаміки, створення можливостей для особистісного зростання через змістовні колективні справи, а також вирішення будь-яких конфліктів, що можуть виникнути між окремими особами в групі.

Навчальний заклад може здійснювати профілактичні заходи, дотримуючись принципів педагогічного супроводу. Це передбачає надання

своєчасної превентивної допомоги дітям з питань, що стосуються їхнього фізичного та психічного здоров'я, успішності, міжособистісних стосунків, а також формування у них навичок ефективного прийняття рішень для подальшого життя.

Кримінальна міліція у справах дітей, відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 № 1176, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 січня 2013 року за № 121/22653, покликана запобігати правопорушенням серед дітей шляхом організації профілактичних заходів у навчальних закладах та за місцем проживання, а також надавати індивідуальну підтримку особам, які вчинили адміністративні або кримінальні правопорушення без покарання у вигляді позбавлення волі або звільнені від проходження спеціальних виховних програм. Крім того, до їхніх обов'язків входить запобігання рецидиву серед засуджених неповнолітніх та встановлення місцезнаходження дітей-свідків у судових справах, що перебувають у провадженні. [42] Для доповнення цих зусиль щодо правопорушень у школах, зокрема, булінгу в школах, передбачено, що навчальні заклади повинні відображати важливу інформацію в Інтернеті, таку як студентські кодекси, що описують належну поведінку під час навчання; кроки, вжиті для попередження жорстокого поводження + розрізнення належних подань скарг (бажано анонімних) як учнями, так і опікунами; створення та дії, будь ласка, клацніть, щоб швидко отримати доступ до інформації, коли трапляються випадки кібербулінгу, забезпечуючи максимальну безпеку, яка повинна бути забезпечена у вікнах на всій території університетського містечка.

Деякі зарубіжні вчені, зокрема Д. Олвеус і Д. Таттум, провели численні дослідження з метою аналізу різних видів булінгу та кібербулінгу, а також створення програм втручання. Першочерговим завданням у боротьбі зі шкільним булінгом є посилення превентивних заходів із застосуванням інноваційних технологій та прогресивних освітніх програм. Швеція вжила законодавчих заходів проти цієї проблеми, запровадивши закони про захист жертв з особливим акцентом на профілактику через затверджену програму на національному рівні, яку державні органи та некомерційні організації повинні

відповідно впроваджувати. Метод Фарста – це один з успішних підходів, який використовується у Швеції, де команди протидії булінгу, що складаються з учнівських лідерів, працюють разом з вчителями 1-9 класів, які мають конкретне завдання захищати своїх однолітків, а також отримують підтримку від молодших школярів, призначених під їх керівництвом. Незважаючи на свою ефективність, ми вважаємо, що програма норвезького дослідника під назвою «Olveus» може похвалитися більшим успіхом, коли мова йде про запобігання булінгу в школах».

Програма, спрямована на запобігання булінгу, називається «Програма запобігання булінгу». Її основна концепція, розроблена Д. Ольвеусом, передбачає комплексний підхід, до якого залучені всі учасники освітнього процесу. [56]

Профілактична робота в рамках програми здійснюється на трьох рівнях: загальношкільному, груповому (класному) та індивідуальному. Загальношкільна робота передбачає координацію дій між усіма учасниками освітнього процесу через створення комітетів; психодіагностичне тестування для виявлення ознак, особливостей та причин булінгу в учнів; організацію групових дискусій для педагогів; а також впровадження норм, які засуджують булінг, у шкільне життя. Керівництво програмою «Ольвеус» розподілено між різними учасниками, включаючи директора, консультантів, представників груп підтримки учнів разом з учителями. Процедури на рівні класу включають впровадження стандартів нульової толерантності до агресії, а також організацію регулярних зустрічей між батьками учнів та самими учнями. На індивідуальному рівні увага зосереджена на наданні допомоги жертвам, які прямо чи опосередковано постраждали від таких тенденцій, а також їхнім опікунам, незалежно від того, хто є агресором чи спостерігачем, а також на створенні сприятливої навчальної атмосфери без застосування каральних заходів, натомість обмежуючи неприйнятну поведінку за допомогою чітко встановлених правил. На нашу думку, ця політика норвезького уряду є обов'язковою для виконання в усіх школах, що її застосовують, і вона позитивно впливає на здорове співіснування в атмосфері, яка сприяє

формуванню позитивного ставлення до учнів та їхніх батьків.

Експерти з різних країн визнали Програму запобігання булінгу Д.Ольвеуса, яка була ефективно впроваджена на національному та регіональному рівнях у Великій Британії та Сполучених Штатах. [56]

Д. Таттума, яка мала значну схожість з програмою Д. Олвеус, була впроваджена у Великій Британії в 1997 році. На основі ініціативи Д. Олвеуса Департамент освіти сформулював посібник «Безпечно вчитися: Протидія булінгу в школі», в якому основна увага приділяється запобіганню або усуненню випадків булінгу в шкільних приміщеннях.

Згідно з рекомендаціями міністерства, кожна школа повинна впровадити «Хартію дій проти булінгу» (Bullying – A Charter for Action). Цей план передбачає залучення учнів, батьків, членів громади, представників церкви, правоохоронних органів та відділу освіти. Крім того, школи повинні призначити вчителя або психолога, який буде займатися питаннями, пов'язаними з булінгом, і контролювати поведінку учнів. [56]

Надавати рекомендації та необхідну допомогу. Важливим підходом до превентивних заходів є включення тем, пов'язаних з булінгом, до навчальної програми таких предметів, як «Особистісна, соціальна та медична освіта», які стосуються психологічних основ, соціального способу життя та здорових звичок – так звані «уроки громадянства», що охоплюють громадянські обов'язки; у поєднанні з позакласними заходами за шкільним календарем, спеціально спрямованими на просвіту учнів з питань булінгу (наприклад, тиждень боротьби з булінгом або присвячені цій проблемі конференції), організація тижня боротьби з булінгом може бути надзвичайно ефективною у запобіганні булінгу в цілому. Проведення різних заходів, таких як дискусії з експертами, навчальні відеофільми/презентації та семінари, разом із заходами за участю всіх зацікавлених осіб, тобто батьків/вчителів/громадських лідерів, допомагають усвідомити свої права/обов'язки, а також дають уявлення про різні види/форми булінгу та його наслідки для кращого розуміння/вивчення серед учнів.

У Данії експерти впроваджують програму Olweus у навчальних закладах і

надають першочергового значення вирішенню проблеми булінгу як соціальної проблеми в шкільній громаді. Вони рекомендують співпрацювати з усім класом, а не визначати окремих учнів як агресорів чи жертв. [56, 59]

Протягом тривалого часу законодавче вирішення проблеми булінгу в Японії відбувалося повільно. Японці вважали булінг прийнятною практикою, яка загартовує характер підлітків і примушує соромитися тих, хто скаржиться на нього. Вони вважали, що якщо людина не може впоратися з булерами самостійно, вона не зможе захистити навіть свою сім'ю чи батьківщину в майбутньому. Зрештою, громадське обурення змусило законодавців ухвалити перший закон про запобігання булінгу у 2013 році. Цей закон зобов'язав школи негайно повідомляти поліцію про випадки цькування в навчальних закладах, а також запровадив ініціативи, спрямовані на розслідування першопричин і наслідків таких дій, превентивні програми, що впроваджуються разом із регулярним моніторингом у соціальних мережах щодо насильства над дітьми в Інтернеті.

Для боротьби з булінгом у Канаді школи співпрацюють з батьками, щоб підтримати як жертв, так і кривдників. Крім того, освітні програми, які підвищують обізнаність про цю проблему, реалізуються через «тижні запобігання булінгу». Для того, щоб навчити вчителів, батьків та правоохоронців навичкам, необхідним для протидії шкільним булерам, проводяться спеціальні тренінги. Антибулінгове законодавство Канади передбачає грошові штрафи не лише для тих, хто виступає в ролі агресора, а й для свідків, які не повідомляють про інциденти.

Ініціатива «Булінг – ні!» впроваджується в австралійських школах через веб-сайт та спеціальні мобільні додатки, основною метою якої є виховання емпатії серед учнів.

Програми запобігання булінгу в Україні з'являються нещодавно, і українські дослідники, такі як М. Алексеєнко, Н. Гордієнко, О. Дроздов, Є.Дубровська та В. Ролінський, інтенсивно вивчають цю тему. Маючи на меті ефективно вирішити цю проблему, науковці запропонували кілька освітніх ініціатив, з якими можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки

(Україна). Ці заходи включають низку програм з вирішення конфліктів, таких як «Мирне врегулювання конфліктів: Базові навички медіації», «Служба порозуміння в навчальних закладах», «Клуб мирного вирішення конфліктів: навчальна програма з базових навичок медіації». Крім того, ці науковці також ініціювали факультативну програму «Вирішення конфліктів та розбудова миру навколо мене», спеціально розроблену для протидії булінгу, з метою створення безпечного навчального середовища в школах України.

Компонент «Базові навички медіації» програми «Мирне вирішення конфліктів» спрямований на розвиток практичних навичок, зокрема комунікації, вирішення конфліктів, емоційної регуляції, недискримінації та толерантності. Крім того, цей курс наголошує на культивуванні таких цінностей, як мирна поведінка, і не вимагає попереднього досвіду; його навчальна програма розроблена таким чином, що може бути адаптована для учасників з різним рівнем досвіду.

Програма «Вирішення конфліктів та розбудова миру навколо мене» поділяє переконання, що учні повинні розвивати навички вирішення конфліктів, сприймати різні точки зору, відкидати насильство та фанатизм у своїй команді, а також брати на себе відповідальність за сприяння миру. Ця навчальна програма ставить за мету навчити студентів вирішувати конфлікти мирним шляхом, використовуючи загальнолюдські цінності у спілкуванні та розширюючи їхні можливості як посланців мирного співіснування. Фахівцям у галузі психічного здоров'я доручено очолювати бесіди, тренінги та інші ініціативи з протидії булінгу, що впроваджуються в шкільному середовищі в рамках обох програм.

На нашу думку, основним недоліком цих програм є те, що вони покладаються виключно на психологічні служби для запобігання булінгу. Ми виступаємо за більш дієвий підхід, який передбачає залучення шкільних адміністрацій та батьків до вирішення цієї важливої проблеми.

Очевидно, що багато країн розпочали роботу з попередження булінгу. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, можна помітити, що деякі з них взяли на озброєння запропоновані Д. Ольвеусом ініціативи з протидії булінгу, проте

кожна країна адаптувала свою програму відповідно до індивідуальних потреб і вимог. Конкретні проблеми відрізняються в різних країнах – якщо у Великій Британії пріоритетом є сприяння конструктивним розмовам між булерами та жертвами, тоді як Канада зосередилася на співпраці з батьками, щоб допомогти обом сторонам, залученим до інцидентів булінгу, то австралійська влада зосередилася на підвищенні рівня емпатії серед дітей як ефективному підході до подолання цього явища поведінки.

У цьому розділі розглянуто нормативно-правову базу, що регулює соціально-педагогічну діяльність із запобігання булінгу в школах. Крім того, ми розглянули вітчизняні та міжнародні тематичні дослідження з цього питання.

Згідно з представленим законодавством України та деяких інших країн, булінг сьогодні визнано серйозною проблемою, яка негативно впливає як на окремих осіб, так і на суспільство в цілому. Отже, це вимагає всеохоплюючої стратегії для протидії такій поведінці. Кожна країна розробляє власні стратегії боротьби з булінгом, проте більшість країн робить акцент на превентивних методах через їхню ефективність у протидії такій поведінці, визначаючи ключові сфери, що потребують особливої уваги.

Провівши такий аналіз, ми можемо визначити юридичну відповідальність різних сторін, коли йдеться про насильство. Крім того, вивчення досвіду інших країн показало, що численні превентивні ініціативи були успішно реалізовані, зокрема, в Канаді, Норвегії та Великій Британії. В Україні законодавчо закріплено, що навчальні заклади повинні забезпечувати безпечне середовище, вільне від булінгу чи насильницької поведінки; однак ефективних заходів протидії булінгу залишається недостатньо, незважаючи на те, що цей мандат поширюється як на вчителів, так і на адміністративний персонал.

Висновки до розділу 1

У першому розділі нашої магістерської роботи ми розкрили основні принципи та з'ясували психосоціальні характеристики, що стосуються протидії булінгу серед підлітків; крім того, ми пролили світло на правові настанови.

Беручи все до уваги, можна зробити висновок, що булінг підпадає під визначення, наведене у статті 1 Закону України «Про освіту». Це будь-який вид психологічного, фізичного, економічного або сексуального насильства – навіть якщо воно вчиняється за допомогою електронних засобів – з боку іншого учасника освітнього процесу, що впливає на неповнолітню особу або особу її однолітка, незалежно від того, чи було це ініційовано зазначеним суб'єктом проти учасників освітнього процесу, що в кінцевому підсумку створює надмірний тягар для їхнього психічного та/або фізичного благополуччя.

Підлітковий вік становить високий ризик негативних наслідків булінгу. Цей перехідний етап у житті може мати довготривалі наслідки, тому дуже важливо правильно зорієнтуватися. У цей вирішальний час діти формують свою ідентичність і навички міжособистісного спілкування, що може спонукати деяких з них до самореалізації за рахунок слабших однолітків шляхом актів булінгу, які можуть мати довготривалі негативні наслідки для їхнього життя.

Булінг має соціальну структуру, що складається з трьох сторін: булера, жертви та спостерігача. Бажання бути в центрі уваги і брати на себе відповідальність відіграє певну роль у створенні булерів, тоді як ті, хто слабкі або не здатні дати відсіч, легко потрапляють у роль «жертви». Спостерігачі можуть бути викликані страхом або апатією до булінгу – наприклад, через страх стати мішенню, якщо вони підтримують жертв, або через позицію «це не моя проблема».

Соціально-педагогічна профілактика – це діяльність, спрямована на формування навичок і компетенцій, необхідних для орієнтації в складному соціальному середовищі. Першочерговим завданням таких профілактичних заходів є ознайомлення дітей з нормами, що регулюють соціально значущу поведінку та діяльність.

Розвиток життєвого досвіду підлітків важливо враховувати в контексті соціально-педагогічних стратегій профілактики булінгу. У роботі з підлітковим булінгом важливо надавати пріоритет індивідуальному спілкуванню з кожною дитиною, перш ніж переходити до групових заходів. Важливо також почати з оцінки сімейної динаміки та виявлення будь-яких дисгармоній, щоб врахувати

їх у профілактичних заходах – як на індивідуальному рівні, так і в групах. Регулярні групові або індивідуальні заняття можуть стати ефективним інструментом для пом'якшення цієї проблеми серед учасників.

З метою запобігання насильству над дітьми та забезпечення їхнього захисту було створено численні правові документи як на міжнародному, так і на національному рівні. Серед них декларації, такі як Декларація прав дитини, а також конвенції, такі як Конвенція про права дитини. Крім того, закони України – «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про освіту» та інші – також спрямовані на досягнення цієї мети.

РОЗДІЛ 2

ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Ми розробили соціально-педагогічну профілактичну програму (Додаток А) з протидії підлітковому булінгу. Для проведення пілотного дослідження було обрано Конотопську спеціалізовану загальноосвітню школу-інтернат, яка є комунальним закладом загальної середньої освіти, що обслуговує учнів з особливими освітніми потребами. Основною метою школи-інтернату є надання комплексної освіти, професійної орієнтації, корекційно-розвивальної роботи та медичної допомоги в рамках організованого процесу, що сприяє психологічній реабілітації та адаптації дітей, які її потребують. На початок 2022-23 навчального року в школі-інтернаті навчалося 159 учнів, які відвідують заняття у чотирнадцяти відділеннях, що перебувають у функціональному підпорядкуванні Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації. Наявність сертифікованих фахівців – практичних психологів та соціальних педагогів у психологічній службі школи-інтернату гарантує учням не лише якісну академічну допомогу, а й кваліфіковану підтримку.

Готуючись до впровадження програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу, ми провели діагностичні дослідження за двома напрямками: оцінка заходів протидії булінгу, що впроваджуються в школах і оцінка ступеня вразливості підлітків до булінгу.

На основі вивчення річних стратегій практичного психолога та соціального педагога, а також класних журналів та звітів видно, що в школі впроваджуються різні заходи, спрямовані на боротьбу з булінгом. Ці заходи включають індивідуальні бесіди, групові обговорення, тренінги та інші форми

втручання. Однак вони здійснюються непослідовно, без створення цілісної системи.

Для визначення ступеня вразливості підлітків до булінгу можна використовувати три критерії:

1. Мотиваційні установки характеризуються критерієм цінностей.
2. Самоконтроль і саморегуляцію характеризують емоційність і вольові якості.
3. Поведінкові риси свідчать про схильність до булінгу в шкільному середовищі.

Після огляду теоретичних концепцій, викладених у розділі 1 нашої магістерської роботи, ми провели емпіричне дослідження з метою оцінки рівня булінгу серед підлітків. Результати дослідження виявили поширеність цієї поведінки в Конотопській спеціалізованій загальноосвітній школі – інтернаті та підкреслили гостру потребу у впровадженні соціально-педагогічних профілактичних програм, спрямованих на попередження підліткової агресії.

Для визначення рівня поширеності булінгу серед підлітків ми розробили анкету «Булінг у шкільному середовищі» (див. Додаток Б). Ми обрали цей інструмент тому, що він забезпечує надійний та оперативний збір даних. Опитувальник складається з дев'яти запитань з кількома альтернативними варіантами відповідей, які спрямовані на оцінку рівня агресії в школах. Ми спрямували наш аналіз на когорту, що складається з 76 учнів, які навчалися з п'ятого класу до дев'ятого року навчання.

Проаналізувавши відповіді учнів, ми виявили, що більшість (55%) відповіли «важко сказати» на перше запитання про те, чи знають вони, що таке булінг. Це свідчить про їхнє обмежене розуміння та обізнаність у цьому питанні.

З-поміж респондентів 40% обрали відповідь «так», тоді як лише 5% – «ні». Ми вважаємо, що таку розбіжність можна пояснити тим, що булінг все ще є відносно новим поняттям, і більшість учнів, можливо, стикалися з актами агресії, приниження чи переслідування, не ідентифікуючи їх як форми булінгу, про які зазвичай говорять.

Чи знаєте ви, що таке булінг?

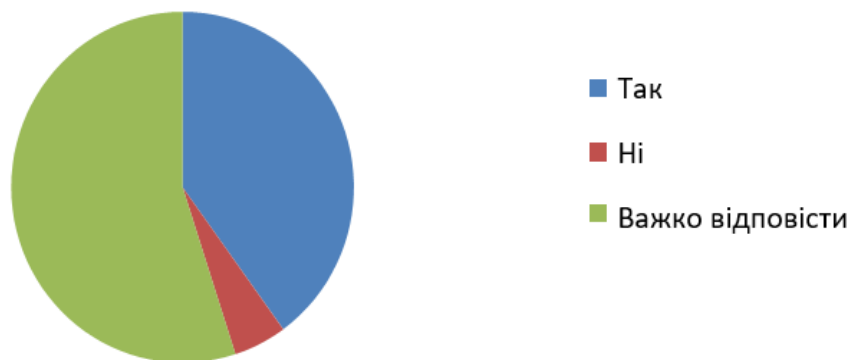

Рис. 2.1. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи знаєте ви, щотаке булінг?»

На друге питання «Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?» 25% опитаних учнів відповіли «Ні», 60% обрали відповідь «Так», а решта 15% відповіли «Важко відповісти». Отже, можемо знову зауважити на тому, що проблема насильства у школі є актуальною.

Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?

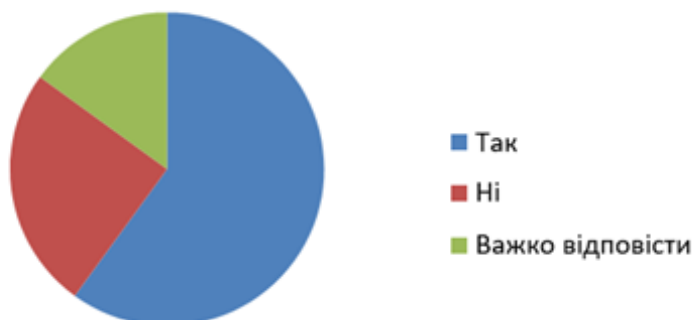

Рис. 2.2. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?»

На запитання «Чи були ви залучені до булінгу як жертва, агресор чи спостерігач?» 53% учнів відповіли ствердно, 47% – негативно.

Вибір відповіді «ні» 47% учнів свідчить про тривожну тенденцію серед сучасних підлітків, які проявляють все більше ворожості до своїх товаришів.

Чи були ви учасниками булінгу?

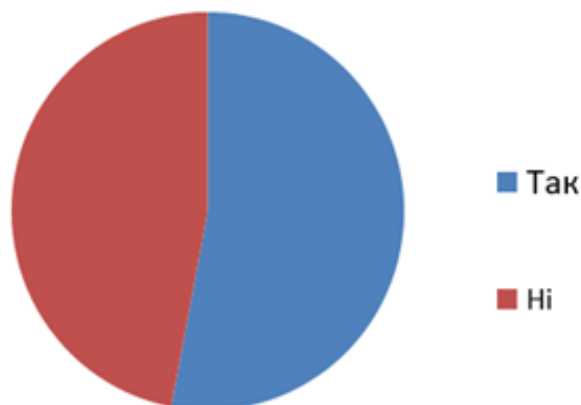

Рис. 2.3. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи були ви учасниками булінгу?»

Виходячи з відповідей на четверте запитання, можна зробити висновок, що глузування, образи та образливі прізвиська є найпоширенішими формами шкільного булінгу (30%). Далі йдуть ляпаси та штовхання, про які повідомили 25% учасників. Насильство у формі побиття зазнавали 12%, пошкодження майна – 8%, бойкот – лише 5%. Приємно відзначити, що жодних подібних інцидентів не було зафіксовано у п'ятій частині опитаних, які не стикалися з будь-якими утисками у своїх школах, або у двадцяти відсотках опитаних.

Яких знущань ви зазнавали у школі?

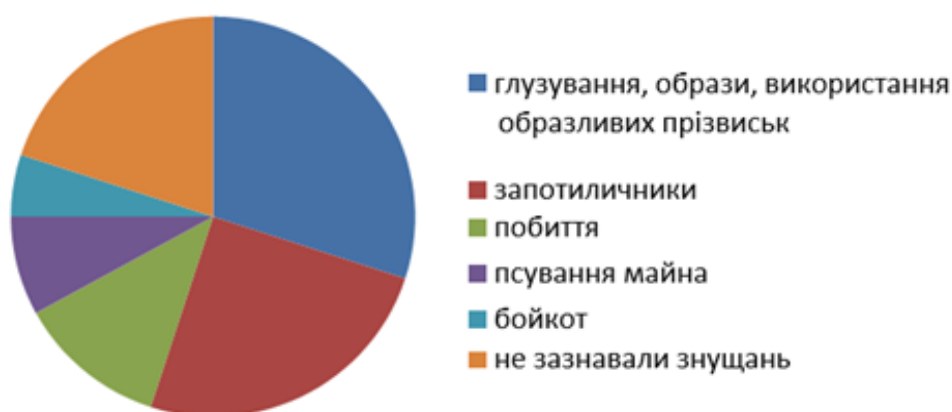

Рис. 2.4. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Яких знущань ви зазнавали у школі?»

Згідно з опитуванням, більшість учнів (52%) воліли б вирішувати проблеми булінгу самостійно. 25% з них звернулися б по допомогу до друзів, і

лише 10% – до батьків. Ще невеликий відсоток респондентів (8%) зазначили, що одразу повідомили б про ситуацію класному керівнику, тоді як інші заявили, що звернулися б до професійної консультації, і лише 5% обрали цей варіант і звернулися б до психологів.

Крім того, деякі учні зазначали, що відповідальність за профілактику булінгу іноді покладається на соціального педагога, а не на класних керівників, які можуть не надавати цьому питанню пріоритетного значення.

Наша команда провела анкетування, спрямоване на оцінку ймовірності залучення підлітків до булінгу, що дозволило нам створити власну програму соціально-педагогічної профілактики булінгу.

«Спираючись на досвід видатних зарубіжних дослідників, ми розробили власну ініціативу під назвою «Школа проти булінгу».

Програма спрямована на виявлення схильності підлітків до булінгу, ознайомлення їх з основними причинами, різними формами та ознаками булінгової поведінки, а також стратегіями її запобігання.

Завданнями програми є

1. Поглиблення теоретичних знань про булінг, його різновиди, конфігурацію та ознаки;
2. Навчити учнів технікам управління конфліктами та сприяти усвідомленій поведінці в таких обставинах;

У школі програма «Школа проти булінгу» працює в три етапи, які передбачають пропозицію програм примирення сторонам, залученим до конфлікту

Груповий та індивідуальний на рівні школи.

Загальношкільна ініціатива передбачає створення комісії, яка координує роботу з усіма сторонами, залученими до освітнього процесу. Ця комісія проводить психодіагностичні тести для виявлення ознак і причин булінгу, встановлює норми, що засуджують таку поведінку як неприйнятну, і розробляє санкції для булерів – аж до виключення зі школи, якщо це необхідно. До складу комісії входять ключові особи, включаючи директора, заступника директора, працівників психологічної та педагогічної служб, а також класних керівників та

учнівських лідерів, які користуються авторитетом серед однолітків. На груповому рівні в кожному класі на різних етапах протягом навчального року будуть проводитися інтерактивні заняття з підвищення обізнаності щодо протидії булінгу, які переростуть у комплексні тренінгові програми, спрямовані на подолання індивідуальної поведінки, пов'язаної з діями булінгу, що, зрештою, перешкоджатиме одноосібним або колективним кривдникам. Ініціативи на груповому рівні можуть також включати зустрічі з представниками правоохоронних органів та іншими групами спеціалістів, які протидіють різним видам переслідувань. Для роботи з кожним окремим випадком застосовується «човникова дипломатія», коли соціальні педагоги та соціальний педагог допомагають психологу, які працюють окремо та по чергово, залучаючи до роботи як постраждалу особу, так і кривдника. Після того, як розбіжності в почуттях можуть безпечно завершитися примиренням між ними, коли це здається доцільним, вони збираються разом під час контрольованих дискусій, спокійно домовляючись про мирне примирення».

На нашу думку, ця програма має перевагу, оскільки ми навчили учнівських лідерів через спостереження в класі брати участь у роботі комісії та пропонувати перспективні рішення для подолання булінгу. Вони співпрацюють з усіма постраждалими сторонами – кривдником, жертвою, свідками – включно з усім класом. Крім того, старші учні отримують автономію, спрямовуючи молодших, що, зрештою, допомагає їм боротися із зовнішніми шкільними знущаннями, повертаючись додому.

У цьому розділі ми ретельно проаналізували шкільну документацію та результати опитувань, а також провели діагностику. За допомогою результатів діагностики ми створили незалежну програму соціально-педагогічної профілактики, спрямовану на боротьбу з підлітковим булінгом у школах.

2.2. Реалізація програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Після ретельної діагностики ми розробили унікальну програму «Школа

проти булінгу» для запобігання підлітковому булінгу в шкільному середовищі. Ми черпали натхнення у відомих зарубіжних та вітчизняних моделях, концептуалізуючи її з соціальної та педагогічної точки зору.

Наша програма складається з трьох рівнів: загальношкільний, груповий та індивідуальний. На загальношкільному рівні працює комісія, до складу якої входять директор, заступник директора, працівники психолого-педагогічної служби, а також класні керівники та лідери учнівського самоврядування. На цьому етапі ми здійснюємо профілактичні заходи в усіх групах навчального закладу. Для групового рівня стратегій втручання в основі лежать дискусійні платформи, в основному орієнтовані на тренінгові вправи, призначені для кількох класів одночасно, а також бесіди, спрямовані на подолання булінгу серед учнів певного вікового діапазону. На індивідуальному рівні між двома сторонами, які безпосередньо пов'язані з проблемами булінгу [наприклад, агресором(ами) або жертвою(ами)], заняття, координовані соціальними педагогами та психологами, слугують для сприяння примиренню між сторонами, які зазнали негативного впливу, у випадках, коли такі випадки виникають.

З метою розробки програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі ми визначили два класи, які під час первинної діагностики продемонстрували високий рівень схильності до булінгу. Експериментальна група складалася з десяти учнів 5-го класу, а контрольна – з восьми учнів 6-го класу. В обох групах було проведено авторський тренінг з протидії булінгу в школі (див. Додаток В), а також профілактичні бесіди в додаткових класах.

Основними цілями тренінгу були:

Ознайомити учнів з принципами агресії та цькування.

Виявити осіб, схильних до булінгу та тих, хто може стати об'єктом булінгу.

Набути навичок позитивного вирішення конфліктів.

Розвиток навичок безконфліктного спілкування та виховання толерантності.

Програма тренінгу складалася з таких компонентів: привітання та робочі настанови (знайомство з групою, формування духу довіри та відкритості, визначення принципів спільної роботи).

Основна частина тренінгу передбачає конструктивну роботу і поділена на два сегменти, що складаються з теоретичного (міні-лекція) та практичного блоків.

Заключний сегмент тренінгу передбачає підбиття підсумків, отримання зворотного зв'язку як щодо тематики тренінгу, так і щодо процесу його реалізації, оцінка досягнень групою через самоаналіз та рефлексію.

Тренінгова сесія тривала 80 хвилин і включала 10 вправ, ще 2 вправи залишилися незадіяними.

Вступна сесія (тривалістю 5 хвилин).

Мета вправи полягала в тому, щоб підвищити ступінь згуртованості групи, сприяти кращому знайомству між учасниками та створити позитивну атмосферу.

Студенти по черзі представляли себе, розкриваючи сприятливу рису характеру, що відображає їхню особистість, починаючи з будь-якої літери алфавіту. Ця вправа була добре сприйнята учасниками і швидко завершилася.

Підбиття підсумків тренінгу (тривалістю 5 хвилин).

Ми коротко прокоментували і записали на дошці запропоновані правила з обох класів, оскільки вони активно їх презентували.

1. Правило конфіденційності.
2. «Піднята рука».
3. Інші слухають, коли хтось говорить.
4. Залишайся активним.
5. Нога вільна.

Міні-лекція тривалістю 15 хвилин на тему «Ні гаджетам» та інші дотичні теми.

Мета – надати учням знання про те, що таке «булінг», визначити потенційні мішені та кривдників, а також запропонувати рекомендації щодо того, як звертатися по допомогу.

Групова бесіда (10 хвилин):

Чи доводилося вам бути свідком ситуації, коли людину, яка вирізняється з-поміж інших членів колективу зовнішнім виглядом, розумовими здібностями чи поведінкою, «обирають», а згодом вона стає об'єктом постійних насмішок і неповаги?

Які емоції викликає у вас ця ситуація?

Який емоційний стан людини, обраної в якості «жертви»?

Хто є вразливим до ситуації булінгу і може стати «мішенню»?

Хто, на вашу думку, може бути потенційним булером?

Хто може запропонувати допомогу під час інциденту булінгу?

Ці питання активно обговорювалися в обох класах, учні ділилися своїми думками. Вони дійшли висновку, що булінг може мати серйозні негативні наслідки для стосунків між однокласниками і залишати жертв безсилими, ізольованими та вразливими. Учні також погодилися з тим, що кожен може стати жертвою булінгу залежно від індивідуальних обставин.

Метою 5-хвилинної вправи «Енерджайзер» «Поміняйтеся місцями» є зняття напруги в групі та заохочення до руху.

Учасники повинні встати і помінятися місцями, якщо вони ствердно відповідатимуть на твердження, запропоновані тренером. Деякі приклади таких тверджень включають:

«Ті, хто народився влітку, будь ласка, поміняйтеся місцями».

«Хто має старшого брата, поміняйтеся місцями».

Учні отримували задоволення і знімали напругу, коли мінялися місцями з тими, хто любить стрибати.

Витратьте 10 хвилин на виконання вправи «Портрет».

Метою було визначити характеристики та почуття як булера, так і його жертви. Вправа передбачала створення малюнків на двох великих аркушах паперу із зображенням кривдника та жертви. Після виконання цього завдання ми провели бесіду, в якій обговорили ці питання:

Які характеристики відображені в цих двох портретах?

Як можна покращити намальований образ, модифікуючи ці портрети?

Матеріали для допомоги: аркуші ватману та маркери.

За словами учнів, їм було емоційно легше зобразити агресора, ніж жертву після вчинення злочину. Зображуючи жертву, вони переживали почуття співчуття. Зрештою, малювання ілюстрацій стало приємною справою, яка заінтригувала і схвилювала всіх учасників.

Перегляд 10-хвилинних відеороликів про булінг.

Після перегляду відеороликів учні діляться своїми думками та беруть участь в обговоренні поставлених питань.

Що стало причиною булінгу?

Що емоційно відчувала жертва?

Щоб запобігти булінгу, виконайте вправу «Комплімент» (тривалістю п'ять хвилин).

Мета – створити сприятливий емоційний стан серед учасників, сприяти налагодженню міжособистісних стосунків між ними та, зрештою, згуртувати групу.

Вправа передбачала поділ учасників на дві групи, які розташовувалися концентричними колами і були орієнтовані обличчям одна до одної. В обох формаціях розміщувалася рівна кількість людей. Люди, що стояли один навпроти одного, обмінювалися компліментарними коментарями, а потім, за вказівкою інструктора, оберталися (за годинниковою стрілкою), зберігаючи при цьому позицію, а їхні партнери змінювалися відповідно до неї. Послідовність повторювалася доти, доки кожен учасник у внутрішньому колі не об'єднався в пари з усіма учасниками, присутніми на зовнішньому боці процесу.

Виправлено: Соціальна взаємодія значно покращується завдяки компліментам, які слугують цінним інструментом для розвитку позитивних стосунків з іншими людьми. Отримувати добрі слова на свою адресу завжди приємно, і студенти, зокрема, знайшли цю вправу дуже приємною, незважаючи на те, що спочатку їм було складно придумати власні щирі похвали.

Виконайте вправу «Безпечна скринька» протягом 10 хвилин.

Метою вправи є виховання відповідальної та безпечної поведінки серед учнів, стимулювання у підлітків бажання знаходити способи убезпечити себе в

небезпечних обставинах.

Під час вправи учням було запропоновано об'єднатися в групи і обміркувати, а також занотувати відповіді для подальших запитань:

Які існують способи захиститися від булінгу?

Що може зробити дитина, коли стикається з булінгом?

Відповідно до їхніх рекомендацій, ми склали їх у спільну «скриньку безпеки». Згодом тренер відкрив сейф і переписав на папері всі альтернативи, запропоновані учнями, та прокоментував кожну з них, надавши зворотній зв'язок.

Група активно відповідала на запитання, а тренер записував усі запропоновані варіанти, включаючи:

1. Не соромтеся звертатися за допомогою до кваліфікованого педагога, психотерапевта або соціального працівника.

2. Зберігати контроль над своїм гнівом.

3. Дати можливість агресору зупинитися, говорити спокійно і впевнено.

4. Поінформувати дорослого про булінг.

5. Обговорити це з братом чи сестрою або знайомими.

6. Посунься. Це не свідчить про вразливість!

Усі варіанти були вислухані учнями та ретельно обговорені.

На завершальному етапі тренінгу було проведено 5-хвилинну вправу, під час якої учасники або утворювали коло, або по черзі ділилися своїми роздумами про подію. Це допомогло ефективно підсумувати та закріпити отримані знання.

Прощальна вправа «Аплодисменти» ознаменувала завершення нашого тренінгу.

Метою було заохотити сприятливе завершення заняття.

Тренер висловлює подяку учасникам за їхні старанні зусилля під час тренінгу. Крім того, студенти заохочуються висловити вдячність один одному за допомогою захоплених оплесків як завершення тренінгу, що піднімає настрій.

Після проведення двох тренінгів з експериментальною групою учнів 5-х

класів та контрольною групою учнів 6-х класів можна зробити висновок, що молодші школярі зіткнулися з труднощами при виконанні вправ. Зокрема, один учень нехтував правилами класу, постійно користуючись телефоном під час тренінгу, незважаючи на те, що його просили цього не робити. Однак через деякий час він все ж таки дослухався до прохань тренерів. Крім того, ще одна проблема виникла під час виконання вправи «Комплімент», коли кілька студентів не сприйняли її серйозно і замість цього почали насміхатися один з одного, що призвело до того, що їм довелося довго шукати добрі слова, щоб сказати один про одного. Така поведінка свідчить про можливу неповагу серед однолітків. Однак, незважаючи на ці труднощі, які виникли раніше, всі наступні вправи були виконані більш відповідально, що свідчить про покращення серед учасників у міру просування сесії вперед.

Учні 6-го класу продемонстрували більше почуття відповідальності. Вони старанно виконували всі завдання і залишалися активними протягом усього тренінгу.

Учні отримали користь від профілактичної роботи, оскільки вони дізналися про булінг та його шкідливі наслідки. Вони також дізналися, що можуть звернутися по допомогу не лише до друзів, а й до вчителів, психологів чи соціальних працівників. Загальним результатом стало помітне покращення у ставленні учнів один до одного та зменшення кількості випадків булінгу, що особливо помітно у двох класах, де тренінги проводились на високому рівні раніше.

2.3. Аналіз ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Першочерговим підходом до вирішення проблеми булінгу в навчальних закладах має бути профілактика. Проте нерідко трапляються випадки, коли проблема вже існує і швидко ескалаціонує, що потребує як превентивних заходів, так і втручання.

Для досягнення цієї мети ми розробили програму, яка об'єднала соціальні

та педагогічні тактики попередження підліткового булінгу. Через деякий час після її впровадження ми провели повторне опитування, щоб визначити, наскільки ефективною була програма. Ми попросили учнів заповнити ще одну анкету, щоб оцінити їхні знання про стратегії запобігання булінгу. Проаналізувавши ці результати, стало зрозуміло, що вони суттєво відрізняються від тих, що були отримані раніше. Наприклад, на запитання «Чи знаєте ви, що таке булінг?» 85% відповіли ствердно, що приблизно вдвічі більше, ніж до початку нашої кампанії, спрямованої на підвищення рівня обізнаності учнів про випадки цькування серед підлітків. Наші результати свідчать про те, що учні значно покращили своє розуміння відповідних тем, пов'язаних із правопорушеннями серед підлітків (таких як словесні знущання або фізичне залякування).

Чи знаєте ви, що таке булінг?

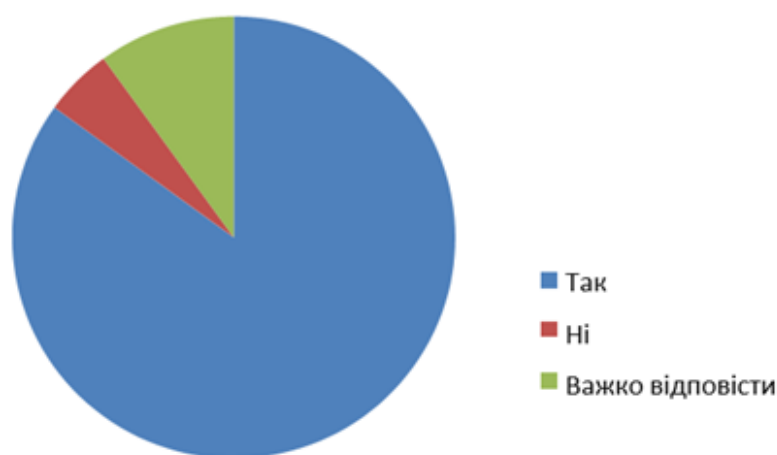

Рис. 2.5. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи знаєте ви, що таке булінг?»

«Чи зазнаєте ви насильства в будь-якій формі під час відвідування школи?»

30% учасників опитування обрали відповідь «Так», яка згодом зменшилася на 50%.

55% учнів обрали відповідь «Ні» і 10% обрали варіант «Важко відповісти». Таким чином, можна зробити висновок, що наші зусилля призвели до зниження рівня насильства на території школи.

Чи стикаєтесь ви з насильством у школі?

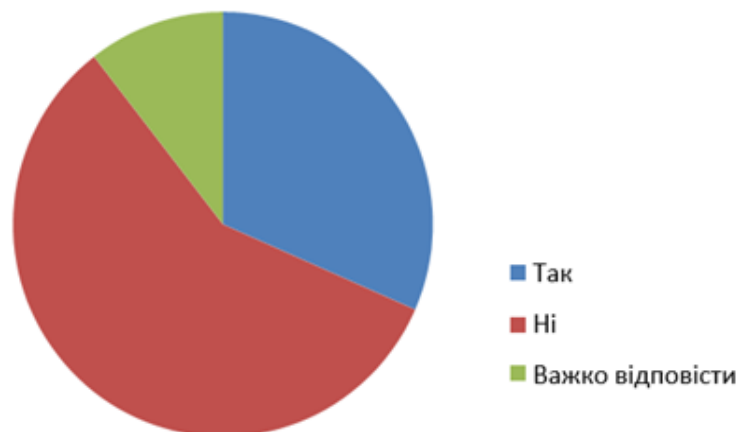

Рис. 2.6. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи стикаєтесь ви з насильством у школі?»

Існує значна розбіжність у відповідях на запитання «До кого б Ви звернулися по допомогу, якби зазнали булінгу?». Серед опитаних 35% зазначили, що вирішили б проблему самостійно, тоді як 20% вказали на друзів як на мережу підтримки. Крім того, 18% зазначили, що звернулися б за допомогою до батьків або класного керівника в таких ситуаціях.

До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань

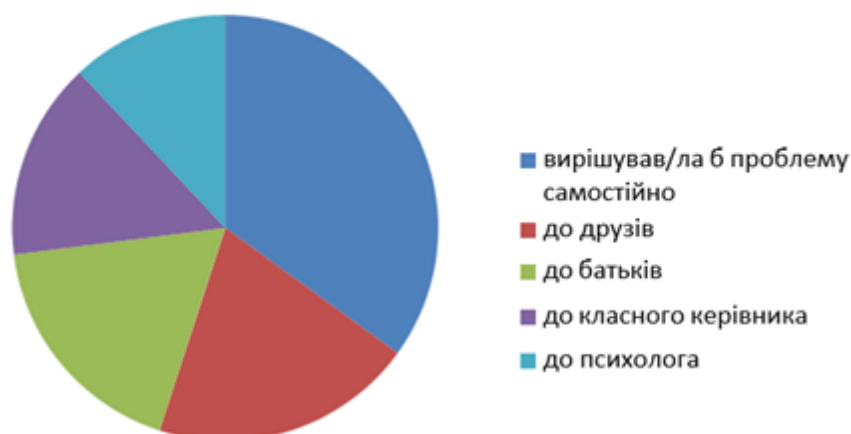

Рис. 2.7. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?»

Згідно з нашими даними, 15% учнів, швидше за все, звернулися б за допомогою до психолога, а 12% – до соціального педагога. Можна зробити висновок, що учні дослухалися до наших порад і почали частіше звертатися за

допомогою до батьків, класних керівників, психологів чи соціальних працівників, а не покладатися лише на друзів. Як наслідок, зменшився відсоток тих, хто вирішував проблеми самотійно, що свідчить про зростання готовності учнів звертатися за підтримкою, а не мовчки страждати на самоті.

Отримані статистичні дані свідчать про те, що програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в школі дала позитивний результат.

Оцінивши докладені зусилля, можна зробити висновок, що впровадження соціально-педагогічної профілактичної програми, спрямованої на подолання підліткового булінгу в школі, залишається ефективним та дієвим рішенням як для попередження, так і для вирішення подібних проблем.

Висновки до розділу 2

У наступному розділі нашої магістерської роботи ми використали власне програмне забезпечення для оцінки розуміння підлітками булінгу та їхнього ставлення до нього. Ми проаналізували рівень їхньої залученості до цього явища, поширеність серед учнів, причинні фактори, що впливають на його виникнення, такі як рівень агресивності чи стриманості, а також те, як вони вирішують конфлікти, пов'язані з булінгом.

За результатами нашої діагностики можна зробити такі висновки:

Більшість підлітків стверджують, що розуміють поняття булінгу, але не до кінця усвідомлюють його сутність.

Важливо розуміти, що сучасні діти або не довіряють дорослим, або просто не хочуть, щоб їх вважали донощиками. Як наслідок, вони часто вирішують значні проблеми самотійно або звертаються за допомогою до однолітків. Отже, дуже важливо, щоб дорослі, такі як педагоги та батьки, докладали зусиль, звертаючи пильну увагу на дітей, щоб вони могли виявити будь-які приховані конфліктні сценарії, про які діти можуть не розповідати публічно. Батьки також повинні приділяти більше часу розмовам зі своїми дітьми та проявляти інтерес до шкільних подій, щоб діти відчували себе

комфортно, не соромлячись і не відчуваючи збентеження, а у відповідь могли повністю покладатися на них».

Практичні психологи та соціальні педагоги повинні організувати більше дискусій, тренінгів та співпрацювати з фахівцями спеціальних служб для подолання руйнівних наслідків булінгу. За результатами досліджень, наша профілактична програма довела свою ефективність у стримуванні підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Після впровадження профілактичної програми та проведення численних діагностик можна зробити висновок, що обізнаність учнів щодо цієї теми зросла, а кількість випадків булінгу в школі зменшилася. Це підтверджує ефективність та результативність застосування соціально-педагогічного підходу у профілактиці та протидії підлітковому булінгу в школі.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищезазначене, ми можемо зробити наступні висновки:

Булінг є значною проблемою в сучасній системі освіти, яку важко повністю викоринити. Підлітковий вік є місцем найбільшого поширення цього явища, яке, незважаючи на свою коротку тривалість, здатне вплинути на все життя людини. У цьому віці формування характеру та соціального становлення діти можуть надавати перевагу власній самореалізації над благополуччям слабших однолітків, що може призвести до тяжких наслідків для обох сторін, які беруть участь у цькуванні. До булінгу призводять різні фактори, такі як боротьба за статус або лідерство в школі, а також конкуренція між учнями, але ще гірше те, як інші виявляються втягнутими в ці шкідливі дії.

Окресливши психосоціальні аспекти запобігання булінгу серед підлітків, важливо визначити пріоритети індивідуального спілкування з підлітками та розпочати роботу з їхніми сім'ями. Оцінка сімейної динаміки та рівня дисгармонії має стати основою як для індивідуальних, так і для групових профілактичних стратегій. Крім того, для досягнення стійкого прогресу у вирішенні цієї проблеми рекомендується проводити регулярні профілактичні заходи, спрямовані на всі залучені сторони, як в рамках групових сесій, так і в індивідуальному порядку.

Проаналізувавши нормативно-правову базу, можна зробити висновок, що існують різні міжнародні та національні правові інструменти для боротьби з насильством та захисту дітей. До них належать, зокрема, Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, а також закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та «Про освіту».

Для боротьби зі шкідливими наслідками булінгу серед підлітків необхідно вживати проактивних заходів. Це передбачає проведення структурованих дискусій, тренінгів та спеціальних соціальних і освітніх програм, спрямованих на запобігання підлітковому булінгу. Такі втручання мають першочергове значення для пом'якшення цієї проблеми.

Вивчивши національні та міжнародні практики, стає очевидним, що в Україні бракує ефективних ініціатив із запобігання булінгу. Тому ми створили соціально-просвітницьку профілактичну програму, спрямовану на подолання підліткового булінгу в Конотопській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті. Ця програма, яка отримала назву «Школа проти булінгу», є нашою власною розробкою.

Наша програма складалася з трьох рівнів: загальношкільний, груповий та індивідуальний. На загальношкільному рівні до складу комісії входили директор, заступник директора, працівники психологічної та педагогічної служб, а також класні керівники та лідери учнівського самоврядування. На груповому рівні класи відвідували профілактичні бесіди або тренінги з протидії булінгу в школі. На індивідуальному рівні соціальний педагог та психолог працювали окремо з обома сторонами – агресором та жертвою булінгу – для досягнення примирення між ними. Після визначення двох класів, які зазнали високого рівня булінгу за допомогою анкетування та спостереження, які стали нашими експериментальними (та контрольними) групами, ми провели 2 окремі тренінги, присвячені питанням протидії такій поведінці в їхньому середовищі, а також провели аналогічні діалоги-бесіди для інших класів/класів/учнів тощо.

Після впровадження профілактичної програми можна зробити висновок, що учні підвищили свою обізнаність з цього питання, а кількість випадків булінгу в школі зменшилася.

Оцінивши проведену роботу, можна зробити висновок, що впровадження соціально-педагогічної програми профілактики підліткового булінгу в школах залишається ефективним та дієвим підходом до вирішення цієї проблеми. Такі заходи не лише запобігають, а й допомагають подолати випадки булінгу серед підлітків у навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова К. З. Булінг у середовищі школи – соціально-психологічні й особистісні аспекти Вісник. Харк. Нац. ун- т імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. 2013. № 1046. вип.51.
2. Андрєєнкова, В.Л. Левченко, К.Б. Лунченко, Н.В. Матвійчук М. К. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». К. 143. 2018.
3. Барна М. В. «Програма соціально – психологічного тренінгу з розвитку емпатійності». Практична психологія та соціальна робота. 2006. №12.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
5. Борщевська А. В. (2014). Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Вип. 6. 48-52.
6. Вайнола Р.Х. (2008) Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія.
7. Воронцова, Т.В. Пономаренко, В.С. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа): К.: Видавництво «Алатон», 2016, 232 с.
8. Гончаров В. В. Жорстока поведінка в підлітковому середовищі. Соціальний педагог. 2009. № 11. С. 59-61.
9. Гончарук Н. М. Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок у підлітків. Проблеми сучасної психології. 2012. Випуск 16. С.170-178.
10. Гриценюк Л. І. Особливості впровадження принципу рівний рівному у простір навчального процесу. Вісник, випуск 3. 2016
11. Губко А. А. (2013). Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. Вип. 114. 46-50. 2013.
12. Етимологія насильства. Соціальна робота в Україні на початку ХХІ

- століття: проблеми теорії і практики: матеріали доповідей на Міжн. наук.-практ. конф., Київ, 29-31 жовтня 2012. К., 2012. С.119-130.
13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>
14. Закон України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text>
15. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
16. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Київ. 2018
17. Златогорський О. Метод в теорії і на практиці. Програма корекції агресивної поведінки школярів. Шкільний психолог. №30.– 2003.
18. Інтерактивне заняття для учнів та учениць 2-4 класів «Стоп булінг». Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. URL: http://lastrada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVIjfoFBStqICLmi1wsfbXK GCUY1e
19. Кіричевська Е. В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. Запоріжжя, 2010. С. 94-106.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
21. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
22. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу у дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір». URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/>
23. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу у дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір». URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11847/KRP2017.pdf?sequence=6> 3.
24. Король А. (2009). Причини та наслідки явища булінгу. Відновне

- правосуддя в Україні. URL: handle/123456789/11847/KRP2017.pdf?sequence=6
25. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1-2. С. 85-91.
26. Котова Ю. Методи профілактики та корекції агресивної поведінки учнів. Соціальний педагог. № 3. 2010. 63 с.
27. Кузікова С.Б. Основи психокорекції: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. – 320 с.
28. Кулик Л. А. Програма корекційної роботи на зниження агресивності та формування навичок спілкування. Тренінгові заняття. Шевченківський НВК. 2009. 73 с.
29. Лисюк Ю.В. Протидія насильству в сім'ї: монографія / Одеський юридичний ін-т Харківського національного ун-ту внутрішніх справ. - О.: Одеський юридичний ін-т ХНУВС, 2007
30. Лисюк Ю. В. Вплив домашнього насильства на дітей та шляхи його подолання [Текст] / Ю. В. Лисюк // Хмельницький інститут регіонального управління та права. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. 2004. № 1-2 (9-10). - 2004
31. Ломова Т. О. Психологічна програма навчально-розвивального тренінгу активізації розумової діяльності як засобу корекції агресивної поведінки. Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 1. С. 7–16.
32. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 126–131. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/761/> .
33. Лушпай, Л.І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Флічна. 33. 85-89. 2013.
34. Малішевська А. П. Психологічне насильство і обдарована дитина. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 5. С. 53-55.

- 35.«Навчатися у безпеці». URL: <https://www.ed-era.com/world2030/lesson3/>
- 36.Найбільший урок у світі «Навчатися у безпеці». URL: <https://www.ed-era.com/world2030/lesson3/>
- 37.Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 р. № 1176
- 38.Нова українська школа: порадник для вчителя (2017). Під заг. ред. Н.М.Бібік К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди». 2006.
- 39.Нова українська школа: порадник для вчителя. Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
- 40.Пойда, А.А., Семигіна, Т.В. Програми втручання силами рівних: зарубіжний та український досвід. Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 69-73. 2011.
- 41.Програма профілактики «Bullying No Way» URL: <https://bullyingnoway.gov.au>
- 42.«Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13#Text>.
- 43.Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К.: ТОВ «Агентство «Україна». 132. 2019.
- 44.Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. URL: http://lastrada.org.ua/ucp_file.php?c=JqVIjfoFBStqlCLmi1wsfbXK GCUY1e
- 45.Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 1(302). С. 171-172.
- 46.Соціальна педагогіка / за ред. А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
- 47.Стельмах С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі. Наукові записки УКУ. 2014. Ч. 4: Педагогіка. Психологія, Вип. 1. С. 293-302.
- 48.Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. Гуманізація навчально-

- виховного процесу: збірник наукових праць. Вип. VI. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431-440
49. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння боулінгу. Результати дослідження Українського інституту дослідження екстримізму. Київ. 2017. 84.
50. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури. (2016). Укладач Т. Стус. Львів: Видавництво Старого Лева. 192 с.
51. Центр інформації про права людини: 67% дітей в Україні зазнали цькувань у попередні 2-3 місяці. URL: https://humanrights.org.ua/material/67_ditej_v_ukrajini_zaznali_ckuvan_u_poperedni_23_misjiasi
52. Шуміло О. О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді. Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наукових праць. Вип. 27. Харків, 2014. С. 307-309.
53. Юрчик О.М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2016. 20.
54. AMOK Antimobbekonsulenterne/Mobbeland. URL: www.mobbeland.dk
55. Lines D. The Bullies. Understanding bullies and bullying. London; Philadelphia: Jessica Kingslwy Publishers, 2008. 220 p.
56. Olweus D. Bullying at school. Blackwell Publ. 1993. 215 p. URL: <http://books.google.com.ua>.
57. Pepler, D., Wendy, M., Craig W., O'Connell, P., Atlas, R., Charach, A. Making a difference in bullying: evaluation of a systemic school-based programme in Canada / Bullying in schools: how successful interventions can be? [ed. P. K. Smith, D. Pepler, K. Rigby]. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 140.
58. Safe to Learn: embedding anti-bullying work in schools Department for Children, Schools and Families (DCSF) guidance. 2007. p. 64. URL: www.anti-bullyingalliance.org.uk/media/7486/safe-to-learn.p Olweus, Dan & Limber, S.P. (2010). The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and

- evaluation over two decades. *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*. 377-401.
59. Olweus, D. & Limber, S. P. (2016). Five key components in a global strategy against bullying. In Office of the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children (Ed.), *Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace* (pp. 67-73). New York: United Nations Press.
60. Parkin, S. & McKeganey (2000) *The Rise and Rise of Peer Education Approaches*, *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 7:3, 293-310.
61. Sanchez et al. (2001) *Preventing Bullying and Sexual Harassment in Elementary Schools*, *Journal of Emotional Abuse*, 2:2-3, 157-180.
62. Smolleck, Lori. (2018). *Creating Safe Schools: The Importance of Peers in Bully Prevention Programs*. *Advances in Social Sciences Research Journal*.
63. Strawhun, J., O'Connor, A., Norris, L., & Peterson, R. L. (2016). *Social skills instruction. Strategy brief*. Lincoln, NE: Student Engagement Project, University of Nebraska-Lincoln and the Nebraska Department of Education.
64. Ttofi, M. & Farrington, D. (2010). *Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review*.
65. Ttofi, M. & Farrington, D. (2011). *Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review*. *Journal of Experimental Criminology*. 7. 27-56.
66. UN (2016), *Ending the Torment: Tackling Bullying from the Schoolyard to Cyberspace*, UN, New York.
67. UNESCO Institute of Statistics. (2018). *New SDG 4 Data on Bullying*. Retrieved from : <http://uis.unesco.org/en/news/new-sdg-4-data-bullying>
68. United Nations Ukraine. (2018). Retrieved from : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyitsentr/news/4179-yunisefrozpochynaie-kampaniiu-proty-bulinhu>
69. Wang, J, Iannotti, R. & Nansel, T. (2009). *School Bullying Among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber*. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*.

45. 368-75.

70. Wang, J. (2012). Bullying among U. S. adolescents. *The Prevention Researcher*. 19. 3.

ДОДАТКИ

Соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільномусередовищі «Школа проти булінгу»

Метою програми є виявити схильність підлітків до булінгу, ознайомити з причинами, видами, ознаками та способами протидії булінгу.

Завдання програми:

- ❖ розширення теоретичних знань про булінг, його види, структуру, ознаки;
- ❖ навчання учнів методів регулювання конфліктних випадків, свідомої поведінки таких ситуаціях;
- ❖ проведення програм примирення для учасників конфліктних в школі.

Програма «Школа проти булінгу» реалізується на трьох рівнях: загальношкільному, груповому та індивідуальному.

№	Напрямок роботи	Методи та форми	Відповідальний	Місце проведення
I етап. Діагностика				
1	Діагностика рівня схильності підлітків до булінгу	Анкетування	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
2	Діагностика рівня схильності підлітків до булінгу	Спостереження	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
II етап. Соціально-педагогічна профілактика з учнями				
1	Профілактика булінгу шляхом проведення бесіди	Бесіда	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат.
2	Профілактика булінгу шляхом проведення тренінгу	Тренінг	Психолог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
III етап. Просвітницько-профілактична робота				
1	Соціально-педагогічна робота з адміністрацією школи, вчителями та учнями	Групово-дискусія	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат

IV етап. Індивідуальна профілактична робота				
1	Індивідуальна робота з булером та жертвою з метою примирення	Бесіда	Психолог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
V етап. Повторна діагностика				
1	Повторна діагностика для визначення ефективності програми профілактики	Анкетування	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат

Прогнозовані результати:

Після проведення профілактичної програми та повторної діагностики можемо зробити висновок, учні стали більш обізнаніші з даної теми, а рівень булінгу у школі зменшився.

Анкетування «Булінг в шкільному середовищі»

1. Чи знаєте ви, що таке «булінг»?

так;

ні;

важко відповісти.

2. Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?

так;

ні;

важко відповісти.

3. Чи були ви учасниками булінгу (в ролі: жертви, агресора чи спостерігача)?

так;

ні.

4. Яких знущань ви зазнавали у школі?

побиття;

запотиличники, штовхання;

глузування, образи, використання образливих прізвиськ;

псування майна;

бойкот;

не зазнавав/ла.

5. До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?

вирішував/ла б проблему самостійно;

до друзів;

до психолога;

до батьків;

до класного керівника.

6. В якому вигляді у вашій школі проводиться робота з попередження булінгу?

класні години;

зустрічі з фахівцями;
консультації психолога/соціального педагога;
взагалі не проводиться.

7. Як часто у вашій школі проводиться робота з попередження булінгу?
часто;
періодично;
дуже рідко.

8. Твоя стать:
чоловіча
жіноча

9. В якому класі ти навчаєшся? ____.

Додаток В**Тренінг «Протидія булінгу в шкільному середовищі»**

Мета: ознайомити учнів з поняттям «булінг», його структурою, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування.

Завдання:

ознайомити учнів з поняттям «насилля» та «булінг»;

розповісти хто може бути агресором та жертвами булінгу;

формування навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;

формування навичок безконфліктного толерантного спілкування. Цільова

група: учні 5 та 6-А класу.

Тривалість: 80 хв.

Форми роботи: міні-лекція, дискусія, групова робота.

Вправа	Форма роботи	Матеріали	Час
1. Вправа «Знайомство»	Інформаційне повідомлення	-	5 хв.
2. Правила роботи в групі	Мозковий штурм	Фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери	5 хв.
3. Міні-лекція та обговорення	Інформаційне повідомлення	Роздатковий матеріал	25 хв.
4. Вправа «Поміняйтесь місцями»	Інформаційне повідомлення	-	5 хв.
5. Вправа «Портрет»	Робота з колом учасників	листи формату А4, фломастери	10 хв.
6. Перегляд відеороликів	Перегляд відеороликів	Мультимедійне обладнання	10 хв.
7. Вправа «Комплімент»	Робота з колом учасників	-	5 хв.
8. Вправа «Скринька безпеки»	Індивідуальна робота, робота в групах	Аркуші паперу, ручки	10 хв.
9. Вправа «Що я отримав на цьому занятті»	Робота з колом учасників	-	5 хв.
10. Вправа «Оплески»	Робота з колом учасників	-	1 хв.

Резервні вправи

11. Вправа «Три імені»	Індивідуальна робота, робота з колом учасників	Аркуші паперу, ручки	10 хв
12. Вправа «Ми схожі»	Робота з колом учасників	-	5 хв

Опис вправ

Вправа «Знайомство»

Мета: підвищити рівень згуртованості групи, допомогти учасникам тренінгу краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу.

Тривалість: 5 хв.

Матеріали: -

Хід виконання: Пропоную познайомитися в такий спосіб: кожен по черзі називає своє ім'я та одну позитивну рису характеру, яка вас найкраще презентує. Риса має бути названа на будь-яку букву з вашого імені.

Вправа «Правила роботи»

Мета: організація групи та створення можливості ефективної роботи.

Тривалість: 5 хв.

Хід виконання: Для того, щоб наша робота була ефективною пропоную прийняти наступні правила, яких ми будемо дотримуватися впродовж нашого заняття.

Правила роботи:

Конфіденційність

«Тут і тепер»

Бути доброзичливими і активними

«Піднята рука»

Один говорить – усі слухають

«Без гаджетів»

«Вільна нога»

Говорити від свого імені.

Запитання до групи:

Чи згодні ви з правилами?

Чи маєте ще якісь пропозиції?

Матеріали: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Міні – лекція.

Мета: надати інформацію учням щодо визначення поняття «булінг», розповісти, хто може бути жертвою та ініціатором булінгу та пояснити до кого можна звернутися за допомогою.

Тривалість: 15 хв.

Хід проведення:

На вашу думку, що таке насильство? Що таке булінг?

Насильство, за визначенням Всесвітньої Організації Охорони здоров'я – це навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різногороду збиток.

Насильство буває фізичним, психологічним (емоційним, моральним), вербальним (словесним), економічним, іноді сексуальним (в т.ч. кібербулінг), також може бути комбінованим. Емоційне (моральне) знуцання може бути навіть більш образливим, ніж фізичне.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з тиском однієї особи на психіку іншої через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю.

Сьогодні слово «булінг» в шкільному середовищі звучить все частіше. У перекладі з англійської воно означає знуцання, цькування чи залякування. Булінг відрізняється від звичайної суперечки між дітьми тим, що супроводжується фізичним чи психологічним насиллям: дитину висміюють, залякують, б'ють, псують речі.

Можемо виділити 3 форми булінгу:

фізичний булінг (вважається найжорстокішою формою булінгу, коли жертву б'ють, штовхають, ставлять підніжки, а також побої, які нанесені різними предметами і т.д.);

психологічний булінг (це цькування, пов'язана з дією на психіку, за допомогою вербальних образ, насмішок, залякувань, переслідувань, які надають емоційний тиск на жертву). До цієї форми відносять: вербальний булінг (словесні образи); образливі жести або дії (наприклад, пінки, підніжки); залякування (це загроза, з метою навіювання, що кривдник може завдати шкоди безпосередньо жертві або його близьким людям, для того щоб жертва робила те, що вигідно кривдникові); ізоляція (виняток або ігнорування жертви частиною однолітків або всім класом); вимагання (наприклад, вимагають або відбирають гроші, речі, їжу і т.д.); пошкодження та інші дії з майном (наприклад, кривдник ховає або псує особисті речі жертви);

кібербулінг (переслідування жертв з метою приниження за допомогою цифрових технологій: Інтернету і мобільних телефонів. наприклад, анонімні погрози, відредаговані фотографії і т.д.).

Соціальна структура булінгу складається з трьох елементів: кривдника (булера), жертви і спостерігача.

Також, можна сказати, що найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають:

фізичні недоліки або вади – ті, що носять окуляри, діти зі зниженим слухом або з руховими порушеннями;

особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні;

особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, виступаючі вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худорлявість) тощо;

страх перед школою;

відсутність досвіду життя в колективі (так звані „домашні” діти);

хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, дисграфія (порушення письмової мови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування);

низький рівень інтелекту і труднощі у навчанні;
 обдаровані діти;
 неохайні (мають брудні речі, неприємний запах);
 фізично слабкі, невпевнені, емоційно реагуючі, тривожні.

Якщо ви стали жертвою булінгу можна зателефонувати на національну дитячу «гарячу лінію» 0 800 500 225 772

Матеріали: роздатковий матеріал.

Обговорення (10 хвилин):

Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в колективі «обирається» людина, яка відрізняється від інших або зовнішнім виглядом, або розумовими здібностями, або поведінкою і цю людину постійно зневажають та ображають?

Які відчуття у вас викликає така ситуація?

Як відчуває себе дитина, яку обрали «жертвою»?

Хто може потрапити в ситуацію булінгу та стати «жертвою»?

Хто, на вашу думку, може бути булером?

Куди / до кого можна звертатися за допомогою в ситуації булінгу?

Вправа «Поміняйтесь місцями» Мета: зняти напруження, порухатися.

Тривалість: 5 хв.

Хід виконання: починає цю вправу тренер. Тренер зачитує твердження, і у випадку позитивної відповіді, учасники мають встати зі стільців та помінятися місцями. Приклади тверджень:

«Поміняйтесь місцями ті, хто народилися влітку»;

«Поміняйтесь місцями ті, у кого є старший брат»;

«Поміняйтесь місцями ті, хто любить стрибати» і так далі. В результаті вправи учні розвеселились та зняли напругу. **5.Вправа «Портрет»**

Мета: визначити які якості та емоції має агресор та жертва булінгу.

Хід проведення: на двох великих листках ватману намалювати окремо 2 образа: агресора та жертви. Після цього проводиться обговорення питань:

Які риси ми можемо побачити на цих двох портретах?

Що потрібно змінити в цих портретах щоб покращити намальований образ?

Тривалість: 10 хв.

Матеріали: ватмани та фломастери.

Перегляд відеороликів

Мета: подивитися відеоролики та провести обговорення.

Тривалість: 10 хв.

Хід роботи: Учням пропонується подивитись декілька відео на тему «булінг». Після перегляду учні діляться своїми враженнями та відповідають на питання для обговорення.

Запитання для обговорення:

Чому виник булінг?

Які емоції відчувала жертва?

Що потрібно було зробити щоб уникнути булінгу?

Матеріали: мультимедійне обладнання.

Вправа «Комплімент»

Мета: створити позитивний емоційний стан учасників тренінгу, налагодження міжособистісних зв'язків між учасниками та згуртування групи.

Тривалість: 5 хв.

Хід проведення: Учасники шикуються в два кола – внутрішній і зовнішній, обличчям один до одного.

Кількість осіб в обох колах однакове. Учасники, які стоять навпроти, говорять один одному компліменти. Потім по команді ведучого внутрішнє коло зсувається (за годинниковою стрілкою), партнери міняються. Процедура повторюється до тих пір, поки кожен учасник внутрішнього кола не зустрінеться з кожним учасником зовнішнього кола.

Вправа «Скринька безпеки»

Мета: формувати в учнів навички відповідальної та безпечної поведінки, спонукати підлітків до пошуку шляхів захисту у небезпечних для них ситуаціях.

Тривалість: 10 хв.

Хід роботи: Завдання вправи полягає у тому, що учні об'єднуються у групи та повинні подумати і написати:

Як захистити себе від булінгу?

Що повинна робити дитина у ситуації булінгу?

Озвучивши свої рекомендації, вкинути їх у спільну «скриньку безпеки».

Тренер записує на ватмані всі, запропоновані дітьми, варіанти.

Можливі варіанти:

Не бійся звернутися за допомогою до красного керівника, психолога чи соціального педагога.

Стримуй гнів.

Говори спокійно і впевнено – дай агресору можливість зупинитися.

Повідом про булінг когось із дорослих.

Поговори про це з своїм братом, сестрою, знайомими.

Відійди в сторону. Це не ознака слабкості!

Матеріали: аркуші паперу, ручки.

Що я отримав на цьому занятті **Мета:** підведення підсумків

Тривалість: 7 хв.

Хід роботи: Учасники в колі або просто по черзі, якщо немає можливості облаштувати коло, висловлюють думки про захід на якому були присутні. Існують усний і письмовий варіанти. У разі нестачі часу вибирають усний варіант незважаючи на кількість учасників. Якщо часу достатньо – письмовий варіант відповідей і озвучування його в аудиторії. Такі письмові рефлексивні примітки стануть складовою зворотного зв'язку учасників і ведучого. У разі нестачі часу на промовляння в аудиторії, хоча це небажано, оскільки учасники повинні почути думки інших, можна зібрати відгуки.

Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Тривалість: 1 хв.

Хід проведення: Тренер дякує учасникам за роботу та просить учасників

подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття. Якщо є інформаційні матеріали, ведучий роздає їх учасникам.

Резервні вправи

Вправа «Три імені»

Мета: розвиток рефлексії та формування установки на самопізнання.

Тривалість: 10 хв.

Хід проведення: Кожному учаснику видається по три картки. На картках потрібно написати три варіанти свого імені (наприклад, як вас називають родичі, товариші по службі і близькі друзі). Потім кожен член групи представляється, використовуючи ці імена і описуючи ту сторону свого характеру, яка відповідає цьому імені, а може бути послужила причиною виникнення цього імені.

Матеріали: аркуші паперу, ручки.

Вправа «Ми схожі»

Мета: Зняття зайвого емоційного напруження в групі і знайомство її учасників.

Тривалість: 5 хв.

Хід проведення: Учасники стають у коло та по черзі кажуть фразу, що починається з слів: Ми схожі тим, що... та продовжують фразу.